

Lesbeschrijving *Doel*

- ❖ De leerlingen weten de belangrijkste gebeurtenissen uit het Rampjaar en beseffen dat de Heere in Willem III een man schonk om ons land van de ondergang te redden;
- ❖ De leerlingen weten de betekenis van stadhouder-koning Willem III als handhaver van het machtsevenwicht in Europa en beschermer van het protestantisme.

Aantal lessen 5**Lesonderdelen** *Vertelling*

1. Het Rampjaar
2. Willem III en Mary II

Leestekst

De moord

Leerlingenboek

De jeugd van Willem III (1650-1702)

Het Rampjaar

Stadhouder Willem III

Voor godsdienst en vrijheid

Verwerking**Repetitie****Vertelling 1** **HET RAMPJAAR**

Boer Jan Petersen wrijft zich in de handen.

Ha, er zullen betere tijden aanbreken! De Fransen zijn immers in aantocht? Dan zal eindelijk de verdrukking van zijn kerk, de rooms-katholieke kerk, voorbij zijn. Hij en vele duizenden met hem zullen weer in het openbaar hun godsdienst kunnen belijden.

Wie zal het onoverwinnelijke leger van de grote Zonnekoning tegenhouden? Het leger van de Republiek zéker niet! Boer Jan lacht schamper. Commandant De Montbas en zijn mannen zijn op de loop gegaan toen zij de vijand zagen naderen. De weg naar Holland ligt vanaf deze kant open. De enige hindernis is nog de Rijn en een brug is er niet.

Maar daar weet hij, Jan Petersen, raad op! Bij het Tolhuis, vlak bij Lobith, is een doorwaadbare plaats!

Morgen zal hij de Franse troepen die plaats wijzen. Zijn beloning zal groot zijn. Duizend dukaten zijn hem beloofd. Voortaan zal hij rijk zijn.

Op de twaalfde juni van het jaar 1672 krioelt het tegenover het Tolhuis van de Franse soldaten. Lange rijen infanteristen staan gereed achter de dijk en bij het water draven de ruiters van de cavalerie dooreen. Hun pluimenbossen wuiven en hun wapenrustingen blinken in het zonlicht.

Het wapengekletter en het geschreeuw worden overstemd door het gebulder van de Franse kanonnen. Al bijna een uur lang suizen de kogels over het water om aan de

10. Stadhouder-koning Willem III

overkant in te slaan. Daar spatten kluiten grond op en worden takken van de bomen gerukt. Onder dat geweld ligt het gisteravond aangekomen Friese regiment infanterie weggedoken achter de dijk. Even verderop wacht de cavalerie van kolonel Wirtz.

Het kanongebulder stopt. Snuivend dalen de paarden van de Franse cavalerie de dijk af, het water in... Vanaf de andere dijk wolken rookpluimen. Uit de rivier spuiten fonteynen op als de Hollandse kogels inslaan. Maar wat kunnen de musketten van de Friezen en de karabijnen van de ruiters uitrichten tegen de Franse overmacht? Daar..! De eerste Franse ruiters klimmen al tegen de oever op en draven de uiterwaard in. De Hollandse ruiters rukken op. Ze schieten hun karabijnen leeg en stormen met getrokken sabel op de Fransen aan. Die wijken terug.

Dan buldert opnieuw het Franse geschut. De zware kanonskogels slaan ín de rijen van de Hollandse cavalerie, maaien mannen en paarden neer... Kolonel Wirtz beveelt de aftocht. De ruiters vluchten in wanorde.

De Franse generaal Condé krijgt haast. De ene na de andere ruitergroep wordt het water ingejaagd. Ziet niet koning Lodewijk XIV toe vanaf gindse heuvel, aan de voet van de molen? Voor het oog van zijn meester wil Condé geen tijd verliezen! Opnieuw worden de dijk en de uiterwaard bezet. De grote overtocht kan beginnen.

Het is een vreselijk gezicht: vaandels, bepluimde hoeden, uniformen met rood en goud. Alles schittert in het licht van de zomerzon. De Friese soldaten, in de steek gelaten door de Hollandse ruiters en omsingeld door de Fransen, zijn diep onder de indruk. Moedeloos geven ze de strijd op. Met een bevelend handgebaar geeft generaal Condé een teken dat ze hun wapens moeten neerleggen. Verslagen gehoorzamen ze. Overmoedig dringen nu de trotse Franse edelen op. Eén van hen rijdt met getrokken sabel op de verslagen tegenstanders toe. 'Tue! Tue cette canaille! Sla dood dat tuig!' schreeuwt hij. Een schot knalt! Stervend valt de edelman uit het zadel.

De Friezen hebben hun wapens weer opgenomen en vechten wanhopig. De ene na de andere Franse edelman stort van zijn paard. Condé krijgt een schot in zijn arm. Het is een kort, verbitterd gevecht. Verbeten hakken de Fransen op het troepje Friezen in. Nieuwe golven aanvallers duiken op. Even later zakt de laatste Fries ineen...

Ongehinderd trekt het Franse leger de Rijn over. Maar aan de 'Slag bij het Tolhuis' blijft koning Lodewijk XIV droevige herinneringen bewaren. Immers, hoeveel van de voornaamste edelen van Frankrijk hebben er niet het leven verloren...

Het is in de laatste week van dezelfde maand juni.

Met de verdediging van het Zeeuwse stadje Aardenburg is het droevig gesteld: verzakte wallen en lege opslagplaatsen. Waar zijn de soldaten? Het zijn er maar veertig. De konstabel inspecteert de kanonnen. Wat valt dat tegen. Van de negen stukken kunnen er maar vier schieten.

Moet dat kleine garnizoen het opnemen tegen de zesduizend Fransen die vandaag het beleg om de stad hebben geslagen?

Op de markt houdt commandant Elias Beekman een toespraak: 'Burgers van Aardenburg, van overgave kan geen sprake zijn. Wie helpt er de stad te verdedigen tegen de vijand?'

Verward geschreeuw is het antwoord. Honderden armen gaan omhoog. Aardenburg zal met man en macht verdedigd worden.

Meer dan tweehonderd mannen staan vastberaden achter de haastig opgeworpen borstweringen. De vrouwen en de meisjes breken de hoofdstraat op en slepen de keien naar de wallen. Het is inmiddels nacht geworden maar niemand denkt aan slapen...

In de nacht klinkt er plotseling een groot geschreeuw. De Fransen vallen aan! 'Tuel Tuel! Sla dood!' Verwoed beklimmen ze de verzakke wallen, proberen de borstweringen te doorbreken...

Maar de Aardenburgers staan pal. Ze weten van geen wijken! Als de zon heet wordt, trekken de aanvallers terug.

Aan het eind van de dag is er blijdschap in de stad. Bij de poort klinken de tonen van de prinsenmars. Even later rijdt een wagen vol buskruit de stad binnen, vergezeld van een hulplegertje van honderd man. Die hulp is beslist nodig.

De daaropvolgende nacht vallen de Fransen opnieuw aan, bij het licht van de volle maan. Vanaf de wallen van Aardenburg knettert musketvuur. Het kanon buldert er boven uit. Voor het huis van schepen Rooman brandt een groot vuur. De vlammen werpen een spookachtig schijnsel tegen de gevels van de huizen. Bij het licht ervan kappen vrouwen en kinderen onder leiding van de vrouw van Rooman musketkogels op maat. Jongens brengen ze met hoedenvol tegelijk naar de wallen. Daar vullen vrouwen de bandeliers van de verdedigers.

Als de kanonskogels verschoten zijn worden spijkers en gewichten uit werkplaatsen en winkels en kapot geslagen ijzeren potten aangesleept om als schroot te dienen. Schroot dat verwoestingen aanricht onder de Franse bestormers....

Ondanks de verbitterde tegenstand zien de Fransen kans de brug te forceren en door te dringen tot aan de stadspoort. Maar daar, in de smalle doorgang tussen de uitspringende muren aan weerszijden van de poort, komen ze terecht in een waar kruisvuur. In wanorde wijken ze achteruit.

'Zoo dat zy in stede van den vroeger aangeheven kreet thands dien van "quartier! quartier!" moesten roepen. Dit werd hun vergund, mits zy hun geweer nederlegden en zelve de brug achter hen ophaalden; waarna zy bij hoopen werden binnengelaten'. Eenmaal binnen de stad blijken het er niet minder dan 600 te zijn. Ze worden opgesloten in de kerk. De overige Fransen trekken af.

Aardenburgs moed en trouw zijn beloond!

Bron

Handleiding *Er is Geschied*, deel 2 (bewerkt).

Gespreksvragen

1. Wat vind je er van dat boer Jan Petersen aan de Fransen een doorwaadbare plek ging aanwijzen? Waarom zou hij dat gedaan hebben? Hoe noem je zulke mensen die in een oorlog de vijand helpen?
2. Hoe wordt in het verhaal over Aardenburg duidelijk dat het God Zelf is die de geschiedenis schrijft? Is de hand van God altijd zo duidelijk aan te wijzen? Waarom wel/niet?
3. De moord op de gebroeders De Witt noemen we 'een zwarte bladzijde' in onze vaderlandse geschiedenis. Waarom is dat zo? Zijn er nog meer 'zwarte bladzijdes' in onze geschiedenis aan te wijzen?

Vertelling 2 WILLEM III EN MARY II

Wat is het druk in de haven van Hellevoetsluis! Er liggen heel veel schepen. En daar aan de oevers van het Haringvliet liggen er nog veel meer en ook aan de overkant, bij Goeree. Het zijn er meer dan tweehonderdvijftig.

10. Stadhouder-koning Willem III

Aan boord van al die vaartuigen zijn paarden, wapens en heel veel soldaten. Wel vijftienduizend man! Natuurlijk zijn er oorlogsschepen bij. Die moeten de vloot beschermen.

In een hoekje van de haven van Hellevoetsluis ligt een schip met de naam 'Den Briel'. Aan de grote mast hangt een vlag met letters erop. "Pro religione et libertate. Je maintiendrai", staat er. Dat betekent: "Voor godsdienst en vrijheid. Ik zal handhaven"

Daar stapt stadhouder Willem III aan boord van de 'Den Briel'. De prins heeft een paar dagen geleden afscheid genomen van zijn vrouw, prinses Mary Stuart II.

Wat was dat afscheid moeilijk geweest! Zouden ze elkaar ooit nog terugzien? Maar het kán niet anders. Er moet iets gebeuren, anders is het straks gedaan met de gereformeerde godsdienst. Dan is het gedaan met de vrijheid in Engeland en later in de Nederlanden.

Prins Willem moet proberen orde op zaken te stellen in Engeland. Want het grote gevaar dreigt dat de koning van Engeland, Jacobus II, gaat samenwerken met Lodewijk XIV, de koning van Frankrijk. Dan zijn ze samen zo machtig in Europa. En dat betekent: hevige vervolging van de protestanten. Nu worden de hugenoten al zo vervolgd en in Engeland worden de protestanten steeds meer verdrukt.

Daarom hebben zeven belangrijke protestanten uit Engeland dringend gevraagd of prins Willem naar Engeland wil komen. Maar de koning van Engeland, Jacobus II, is de vader van Mary Stuart. Nu moet Willem gaan vechten tegen zijn eigen schoonvader. Toch is Mary het ermee eens. Ze vindt het wel heel erg, maar het gaat om de zaak van de Heere. Het gaat om de belangen van Gods Kerk.

Daarom is het zo druk in de haven van Hellevoetsluis en liggen er zo veel schepen. Ook Mary heeft voorbereidingen getroffen. In alle stilte, in een kamer in paleis Het Loo. Daar lag ze vaak op haar knieën. Om de Heere te smeken om Zijn hulp en Zijn zegen. Om haar zonden te belijden. Daar mocht ze het soms zo goed hebben. De Heere gaf haar vrede in haar hart.

'Terug, mannen. Terug!' Het bevel van de prins is duidelijk. 'Mannen, als we nu verder varen, wordt het onze ondergang'.

Het stormt vreselijk. De zee is heel onstuimig. En de schepen moeten tegen de wind in varen. Ze zijn nog maar een dag geleden vertrokken. Eerst ging het zo goed. Maar de wind is helemaal gedraaid en stormachtig geworden. De schepen worden uit elkaar gedreven. Een groot aantal vaartuigen raakt beschadigd. Paarden vallen overboord en verdrinken.

Gelukkig lukt het bijna alle schepen om de Nederlandse kust weer te bereiken. Er zijn geen mensen verdronken, maar wel heeft het leger meer dan duizend paarden verloren. Veel schepen zijn erg beschadigd, dus die zullen eerst moeten worden gerepareerd. Oude zeebonken, die op de kade in Hellevoetsluis staan te kijken, schudden hun verweerde hoofden. 'Nu wordt het veel te laat om nog een keer uit te varen. De najaarsstormen zullen het beletten'. Koning Jacobus hoort dat de vloot teruggekeerd is. Hij ziet er de hand van God in.

De prins besluit toch in dat najaar 1688 nog een keer te gaan. Zeilen worden gerepareerd, touwen vastgeknoopt, kapotte planken vernieuwd. Alle schade wordt hersteld. Het wachten is dan op een gunstige wind. Op 11 november is het zover. De wind is oost.

In het paleis in Den Haag zit prinses Mary. Ze is heel ongerust geweest toen het zo stormde. Hoe zou het toch met Willem, mijn man zijn?

Toch was ze niet wanhopig geweest. In haar dagboekje schreef ze ook over de storm. Want die storm was er niet zomaar geweest. Die storm was een boodschap voor hen. Een boodschap om alleen op God het vertrouwen te stellen en niet op de grote vloot.

Mary hoopt zo dat ze Willem nog een keer mag ontmoeten voordat hij opnieuw vertrekt.

Op een avond krijgt ze een brief van Willem. 'Wil je morgen naar Den Briel komen? Ik kan hier niet langer dan een paar uur weg. Maar ik wil nog zo graag afscheid van je nemen', staat er in die brief. De volgende morgen gaat Mary naar Den Briel. Wat is ze blij als ze Willem weer ziet! Maar tegelijk is ze verdrietig: Willem kan niet lang bij haar zijn en weer moet ze afscheid van hem nemen.

De volgende morgen is prinses Mary nog in Den Briel. Het is de bedoeling dat ze vandaag, weer teruggaat naar haar paleis. Maar 's morgens lukt dat niet. De boot waarmee Mary terug moet, kan niet wegvaren. Daarom blijft Mary nog even in Den Briel.

Om tien uur wordt er in de kerk een bidstond gehouden, want deze dag vertrekt de vloot van de prins opnieuw naar Engeland. Mary gaat ook naar de bidstond. Wat doet het haar goed als ze het vurige gebed van de dominee hoort!

'Wilt U de prins beschermen en hem besturen in al zijn handelingen? Mag hij voorspoedig zijn

in dit grote plan en de macht die U hem gegeven hebt gebruiken tot eer van Uw grote Naam?

Tot bescherming en uitbreiding van Uw ware godsdienst en tot bevordering van de rust en het welzijn van deze landen'.

Mary bidt met haar hart mee. 'Geef, o Heere, dat wij ons met heel ons hart tot U bekeren; dat

wij een oprecht berouw hebben over al onze zonden. En dat wij in het toekomstige ons zo gedragen als gereformeerde christenen behoort. Wilt U ons verhoren. Alleen om Jezus' wil. Amen'.

Dan gaan ze zingen. Mary zit steeds maar aan Willem te denken en aan de grote vloot. Wat zou ze er nog graag iets van zien! Dan krijgt ze een plan...

Deze kerk heeft een heel hoge toren. Als ze daar nu eens opklimt, kan ze misschien nog iets zien van de wegvarende vloot. Zodra de kerkdienst afgelopen is, gaat Mary gelijk naar de koster.

'Natuurlijk mag u de toren beklimmen, prinses', zegt hij. 'Maar de trap naar boven heeft wel 318 treden, hoor. Dat is een hele klim voor u!'

'Dat geeft niet, koster. Ik heb het er graag voor over', zegt Mary. Dan begint ze te klimmen. Wat zijn er veel treden! Sommige zijn scheef uitgesleten. Oppassen, dus! Af en toe komt ze langs een klein raampje en kan ze het stadje en de omgeving goed bekijken. Maar de zee ziet ze nog niet en de schepen ook niet. Ze begint te hijgen. Eindelijk... hier wordt het steeds lichter. Ze voelt een koude wind; bijna is ze er. Dan staat ze boven op de stompe toren.

Wat een uitzicht! Voorzichtig loopt Mary de toren rond, al turend en turend of ze iets van de vloot kan zien. 'Hé ja, daar!' In de verte ziet ze allemaal masten. Dáár is de vloot. En tussen al die schepen... moet ook het schip 'Den Briel' varen. Met Willem aan boord. Een hele poos blijft ze kijken. De toren is wel heel hoog, maar toch kan ze

10. Stadhouder-koning Willem III

alleen maar de masten van de schepen zien. Het wordt tijd om weer naar beneden te gaan. Mary kan hier niet blijven. Ze moet weer terug naar het paleis.

In het paleis wacht ze in spanning af. Na een tijdje krijgt ze een brief van Willem. Het plan is gelukt! De Heere heeft hen behouden in Engeland gebracht. God heeft wonderlijk voor hen gezorgd. Hij heeft de wind bestuurd tot hun voordeel. Bovendien hoefden ze helemaal niet te vechten tegen haar vader! Belangrijke officieren uit het leger van de Engelse koning liepen over naar het leger van Willem. Vader zelf is gevlucht naar Frankrijk.

In haar dagboek schrijft prinses Mary: 'Gods hand blijkt duidelijk in alles'.

Bron

Gespreksvragen

1. Was het wel goed dat prins Willem III tegen zijn schoonvader (*en tegelijk ook zijn oom*) Jacobus II wilde gaan vechten? En was het wel juist dat prinses Mary II haar man daarin steunde en dus eigenlijk in opstand kwam tegen haar eigen vader? Wat zegt de Bijbel over het gehoorzamen en eren van je ouders? Wanneer mag/moet je je ouders ongehoorzaam zijn?
2. Zowel Jacobus II als Mary II zagen tijdens de eerste tocht Gods hand in de storm. Wat was het grote verschil tussen hen beiden? Is de hand van God altijd heel duidelijk aan te wijzen in de geschiedenis? Wanneer wel/niet?
3. Op een aantal punten komt de levensgeschiedenis van Mary II overeen met die van Mary I (haar tante én schoonmoeder). Welke overeenkomsten kun je noemen? Toch zijn er vooral veel verschillen te noemen tussen de beide vrouwen. Welke verschillen?

Leestekst

DE MOORD

Voor de Haagse herberg 'De Kasteleynij' ziet het zwart van de mensen. Willem Tichelaar, de barbier, staat op de vensterbank en spreekt de menigte toe: 'De rechters hebben mij vrijgesproken! Dus Cornelis de Witt is schuldig. Hij heeft onze prins willen vermoorden! Is zijn straf dan niet veel te licht?' Tichelaar windt zich op. Die hoge heren houden die verrader de hand boven het hoofd! Mogen wij dat aanzien?'

De mensen raken door het dolle heen door de opzweepende woorden van de barbier. Een gebrul gaat op: 'Weg met de Witten! De verrader moet onder het mes!' Als Tichelaar van de vensterbank springt, wordt hij met gejuich ontvangen. Even later gaat de menigte op weg naar de Gevangenpoort.

De stilte in de Gevangenpoort wordt verbroken door de matte stem van Cornelis de Witt.

Zijn broer Johan zit aan tafel, de handen onder het hoofd. Zijn verdriet en verontwaardiging groeien, als hij hoort wat zijn broer is aangedaan.

Wat bezielt het volk? Hebben zij niet beiden geprobeerd land en volk oprecht te dienen? Wat hebben ze misdaan, dat het volk hen zo haat?

De beul heeft Cornelis opgehesen, zijn gebonden handen vastgemaakt aan een katrol, bijna naakt... Aan Cornelis' tenen waren gewichten bevestigd, elk wel vijftig

pond zwaar. Meer dan drie uur heeft de marteling geduurd. Cornelis heeft gezwegen, onder ondraaglijke pijnen. Hij heeft niet bekend. Hij is immers onschuldig!

Medelijdend kijkt Johan naar het geradbraakte lichaam van zijn broer. Hij zal een koets ontbieden en Cornelis naar huis laten brengen. En tegen de straf zal hij bezwaar aantekenen. Sinds wanneer wordt een onschuldige veroordeeld? Buiten klinkt rumoer van stemmen. Johan de Witt heft het hoofd. Dat geschreeuw... Is dat op hen gemunt?

Waardig gaat hij naar de deur. Daar staan twee schildwachten. Als ze De Witt zien, kruisen ze hun pieken.

'Het spijt ons, maar niemand mag de poort verlaten.'

De broers zitten in de val.

Buiten zwelt het rumoer aan.

De woede van het volk wordt groter, nu ze hun slachtoffers zo dichtbij weten. Dichtbij, maar toch onbereikbaar... Kijk, op het Buitenhof staan drie eskadrons ruiters. Voor de ingang van de Gevangenpoort staat een vendel schutters. De mensen aarzelen. Ze kijken naar de ruiters op de trappelende paarden. Dat kan gevaarlijk worden! Plotseling klinkt er een trompetsignaal. De ruiters zetten zich in beweging en draven weg!

Dan draaien de schutters om als een blad aan de boom. Met hun geweerkolven beuken ze de poort open. Schreeuwend dringen ze de trap op, gevolgd door de tierende menigte. Schutter Verhoeff, een zilversmid, vuurt de bende aan. Hij stoot de deur van de gevangenkamer open...

Cornelis de Witt ligt op bed. Aan de tafel zit Johan. Hij leest uit de Bijbel. Rustig kijkt hij op en vraagt 'Wel mannen, wat zal dit zijn?'

'Dat zult ge dadelijk gewaar worden! Verrader, gij moet sterven! Bid God en bereid u... Prinsenmoorder, schelm... Verrader, dief, gij zult de weg van uw broeder gaan!' Woest en verward klinkt het geschreeuw. Een geweerkolf raakt De Witt in zijn gezicht.

Dan weet hij dat dit het einde is. Waardig zegt hij: 'Mannen, is 't om mijn leven te doen, schiet mij dan terstond maar onder de voet.'

De schutters antwoorden niet. De broers worden de kamer uitgesleept, de trap afgegooid, onder de voet gelopen... Verhoeffsleurt Johan de Witt mee naar de Hofvijver. Daar raken de mensen door het dolle heen.

Ze slaan en trappen, ze scheuren de broers in stukken en hangen de geschonden lijken aan de galg.

Het was een laffe moord.

Een ooggetuige vertelt erover:

'Men sleeptese op't schavot, voorts uytgekleet, met de voeten om hoogh aen de wip gehangen, berooft van alle de delen haers lichaems met groote vreugde..'

Bron

Leerlingenboek *Er is Geschied*, deel 2.

Achtergrond- Informatie *DE JEUGD VAN WILLEM III*

1. Het Eeuwig Edict

Al in 1660 hadden de Staten van Holland het plan opgevat Willem III op vijftienjarige leeftijd, in 1665 dus, de titel 'Kind van Staat' te geven en hem een dienovereen-

10. Stadhouder-koning Willem III

komstige opvoeding te geven. Het voornemen werd echter korte tijd uitgesteld om Willems voogd, de Engelse koning Karel II, niet voor het hoofd te stoten. Na het uitbreken van de Tweede Engelse Oorlog in 1665 verviel dit bezwaar en in 1666 kwam in overleg met Willems grootmoeder Amalia van Solms de regeling tot stand. Namens de Staten van Holland zou een uit staatsgezinde regenten bestaande opvoedingscommissie gevormd worden die Willem zou opleiden in de staatkunde van de Republiek. Enerzijds hield dit plan een vage belofte in voor de toekomst, anderzijds was het vooral bedoeld om ervoor te zorgen dat de jonge prins niet teveel beïnvloed zou worden door zijn Engelse en Oranjegezinde hofhouding.

Na de voor de Republiek succesvol verlopen Tweede Engelse Oorlog zat de Staatse regering stevig in het zadel. Van deze positie maakte Johan de Witt gebruik om de macht van het gewest Holland te vergroten. Op 5 augustus 1667 werd het 'Eeuwig Edict' aangenomen. In deze resolutie legden de Staten van Holland vast dat in de toekomst een kapitein-generaal of admiraal-generaal niet tegelijkertijd stadhouder van enig gewest mocht zijn en dat in het gewest Holland nooit meer een stadhouder benoemd zou worden. Geprobeerd zou worden ook de andere gewesten door middel van een concept dat de naam van 'Harmonie' droeg te overtuigen van de onverenigbaarheid van de beide ambten. Wel werd vastgelegd dat Willem op termijn een zetel zou krijgen in de Raad van State. Door deze laatste toevoeging kreeg het Eeuwig Edict toch nog het karakter van een compromis. Het toekennen van een zetel in de Raad van State ging veel staatsgezinden echter te ver, terwijl de prinsgezinden de onverenigbaarheid van de ambten met kracht verwierpen. Willem zelf was teleurgesteld en weigerde het Eeuwig Edict te aanvaarden.

2. De Acte van Harmonie

Tegen het einde van 1667 hadden slechts Utrecht, Gelderland en Overijssel de Harmonie aanvaard. Friesland en Groningen hadden zoals bekend een eigen stadhouder, Hendrik Casimir, die als gevolg van het Hollandse voorstel nooit meer tot kapitein-generaal benoemd zou kunnen worden.

Geen wonder dat deze gewesten de Harmonie afwezen. In Zeeland, waar de steun voor het Oranjehuis groter was dan elders, werd hevig gedebatteerd over het voorstel. De Hollanders probeerden de discussie te beïnvloeden via vertrouwelingen en verwanten, maar de afkeer van Hollands dominante positie was zo groot dat ook in Zeeland de Harmonie werd afgewezen. De Zeeuwen gingen zelfs verder. De jonge prins had onder de Zeeuwse regenten invloedrijke vrienden. In september 1668 kreeg hij als 'eerste edele' zitting in de Zeeuwse Statenvergadering. Hij kreeg, naast de zes steden, een stem in de vergadering en deed daarmee officieel zijn intrede in de politiek. Willem was toen achttien jaar oud. Omdat hij ook markies was van Veere en Vlissingen, twee van de stemhebbende steden, kon hij in de praktijk grote invloed uitoefenen in de Zeeuwse Statenvergadering. Overigens liet hij zich door Willem-Adriaan van Nassau-Odijk, een bevriend regent, vertegenwoordigen. Deze werd tevens Zeelands afgevaardigde bij de Staten-Generaal. Het Zeeuwse besluit was een regelrechte ondermijning van het Hollandse streven en vanaf dat moment konden de Hollandse Staten Willem niet langer negeren.

De onderhandelingen over de Harmonie leidden uiteindelijk in 1670, na langdurig aandringen van Holland, tot het sluiten van de Acte van Harmonie. Alle gewesten accepteerden alsnog de scheiding van de civiele en de militaire functies. Daarna spitste zich de discussie toe op de plaats die de prins moest innemen in de Raad van State. Moest hij slechts een adviserende stem krijgen zoals veel staatsgezinden voorstonden, of moest hij een volwaardig lid worden? Uiteindelijk gaf Amsterdam

de doorslag. Deze stad stemde voor een volwaardige zetel voor de prins. De Amsterdamse houding werd ingegeven door de wens om Karel II, die op dat moment nog een bondgenoot was van de Republiek, terwille te zijn.

3. Onenigheid over de defensie

De strijd over de positie die prins Willem moest innemen, was niet de enige kwestie die de regenten verdeelde. Al geruime tijd kon men het ook niet eens worden over de noodzakelijke versterking van de verdedigingswerken. En dat terwijl Johan de Witt de situatie waarin de Republiek zich bevond omschreef als die van een schip dat door een storm wordt bedreigd. Alle zeilen moesten worden bijgezet om het naderend onheil te ontkomen. De Franse irritaties over de Nederlandse handel, de tariefsverhogingen die in 1664 waren doorgevoerd om die handel te dwarsbomen en de Franse opmars in de Zuidelijke Nederlanden deden het ergste vermoeden. Johan de Witt wilde maatregelen nemen ter versterking van de defensie en deed voorstellen om te komen tot een buitengewone uitrusting van de vloot en versterking van de legereenheden. Deze stuitten echter op fel verzet van Amsterdam, dat alleen wilde toestemmen als de belastingtarieven op de handel verlaagd werden. Toen de stad in 1670 eindelijk toegaf, verwierp in het voorjaar van 1671 Zeeland de door de Raad van State opgestelde begroting, bij monde van prins Willems vertegenwoordiger Odijk. Toen de prins terugkeerde van een bezoek aan Engeland en hiervan op de hoogte werd gesteld, gaf hij Odijk bevel onmiddellijk zijn verzet te staken. Het onheil was echter al geschied. Johan de Witt slaagde er nog wel in de vloot in staat van paraatheid te brengen, maar voor het landleger lukte dit niet meer. Tijdens de Grote Vergadering was indertijd het besluit genomen de organisatie van het leger geheel te decentraliseren, waardoor Johan de Witt veel minder greep had op de besluitvorming daaromtrent. Het is in dit licht bezien niet geheel terecht, dat hij achteraf alleen de schuld kreeg van de verwaarlozing van het landleger.

4. De prins benoemd tot kapitein-generaal

In de jaren 1670 en 1671 werd de roep om verheffing van de prins steeds sterker. Velen verwachtten dat de jonge Oranje de verzwakte Republiek zou kunnen redden, evenals zijn voorvaderen dat hadden gedaan. Willem was tenslotte een neef van Karel II en die familieband zou tot een nadere verbintenis tussen Engeland en de Republiek kunnen leiden, wanneer Willem tenminste een belangrijke positie zou gaan innemen binnen het staatsbestel van de Republiek. Niemand was nog op de hoogte van het geheime Verdrag van Dover dat Karel II had gesloten met Lodewijk XIV. Toch verzette Johan de Witt zich, omdat hij de wispelturigheid van Karel II kende en er weinig voor voelde de onafhankelijkheid van de Republiek op te offeren aan Engeland.

Op 4 december 1671 stelde Enkhuizen voor de prins tot kapitein-generaal te benoemen. Ondanks verzet van Johan de Witt stemde een meerderheid met het voorstel in, hoewel de Staten van Holland bedongen dat de benoeming voorlopig slechts voor één veldtocht zou gelden. Op 25 februari 1672 werd de benoeming van kracht. Johan de Witt berustte omdat hij inzag dat er een oorlog naderde. Maar hij zag met lede ogen aan dat de onenigheid over de benoeming en over de defensie in het algemeen de regenten verdeelde en de staat verzwakte. Aan de Amsterdamse burgemeester Coenraad van Beuningen schreef hij dat hij er bijkans moedeloos van werd, *siende onfeylbaerlijck tegemoedt, dat wy met gekruyste armen den slach sulen afwachten*. Zo was de Republiek aan de vooravond van de oorlog ten prooi aan een diepgaande politieke malaise.

10. Stadhouder-koning Willem III

Tegenover de Franse dreiging stond de Republiek in feite alleen. Al eerder waren er twijfels gerezen ten aanzien van de bereidheid van Engeland en Zweden om daadwerkelijk steun te verlenen bij een Franse aanval. Amsterdam pleitte voor een coalitie met Spanje en met de Duitse keizer. Beide kandidaten voelden echter niets voor een verdrag met de Republiek.

Ter elfder ure werd de keurvorst van Brandenburg, na lange onderhandelingen, bereid gevonden. Lodewijk XIV bedreigde namelijk een aantal van zijn bezittingen in het Land van Kleef. Deze waren door de Nederlanders ingericht als verdedigingswerken. Op 6 mei 1672, toen de Franse troepen de aanval al hadden ingezet, werd het verdrag ondertekend. In ruil voor subsidies zou de keurvorst een leger van 20.000 man naar de Republiek sturen. Het zou echter nog tot september duren voor het zover kwam.

HET RAMPJAAR

1. De Franse aanval

Het Franse leger was in 1672 de grootste, sterkste en best georganiseerde troepenmacht in Europa. De markies van Louvois, Lodewijks minister van staat, had ervoor gezorgd dat het leger in uitstekende conditie verkeerde. Hij had moeite noch kosten gespaard om de organisatie te verfijnen, een strakke discipline in te voeren en de bewapening te moderniseren.

Met het leger van de Republiek was het heel wat minder gesteld. Waarschijnlijk telde het hooguit 70.000 man tegen 120.000 Fransen. Bewapening en oefening lieten te wensen over. Het grootste deel van de manschappen was bovendien gelegerd in de steden, schansen en forten en was daardoor slechts op één plaats inzetbaar. Ging een stad verloren dan was het garnizoen van geen enkele waarde meer voor de verdediging elders in het land. Overigens bevonden ook de verdedigingswerken zich in gebrekkige staat.

Het Franse aanvalsplan voorzag in een snelle opmars vanuit het oosten naar Holland, terwijl de Nederlanders verwachtten dat de eerste aanval op Maastricht zou plaatsvinden. Deze stad was goed versterkt en er lag een groot garnizoen. Op advies van maarschalk Turenne besloot de koning de Republiek echter vanuit het oosten aan te vallen. Het grote voordeel daarvan was dat er bijna geen natuurlijke barrières in de vorm van zeearmen of rivieren genomen hoefden te worden. De Rijn was de enige en in deze rivier waren na een zeer droog voorjaar verschillende doorwaadbare plaatsen.

Maastricht werd ongemoeid gelaten. Tienduizend man bleef achter om de stad in de gaten te houden. De hoofdmacht trok snel naar het noorden en veroverde in tien dagen tijd de Nederlandse versterkingen in het Land van Kleef. Deze snelle opmars zorgde voor grote ongerustheid in de Republiek. Vooral de berichten over lafheid en verraad van de Staatse troepen veroorzaakten grote opschudding.

De hoofdmacht van het Nederlandse leger lag bij de IJssellinie. Deze linie liep via Zwolle, Deventer, Zutphen en Doesburg tot aan Arnhem en was het enige grote verdedigingswerk in het oosten van het land dat in staat van paraatheid was gebracht. Wel bestond er grote vrees dat deze linie onhoudbaar zou blijken. In dat geval zou de weg naar het hart van Holland openliggen. Toch werd op een krijgsraad te Arnhem besloten de IJssellinie koste wat kost te verdedigen.

Het bleek niet nodig. De Fransen trokken de Betuwe binnen om via Arnhem naar het noorden te trekken en de IJssellinie in de rug aan te vallen. Daartoe staken ze de Rijn over middels een doorwaadbare plaats bij het Tolhuis in Lobith. Bij de eerste aanblik

van de vijand, op 10 juni, had de commandant van de schaarse verdedigingsstroepen, de markies van Montbas, besloten zich op Arnhem terug te trekken. Hoewel zijn orders onduidelijk waren en Montbas zich naar zijn eigen zeggen van geen kwaad bewust was, werd hij van verraad beschuldigd en door de prins in hechtenis genomen. Hij was tenslotte een Fransman en dat maakte hem alleen daarom al verdacht. Tevergeefs stuurde prins Willem nieuwe troepen. Op 12 juni staken de Fransen de Rijn over. Vanaf dat moment was de IJssel onhoudbaar. Onmiddellijk besloot de Staatse legerleiding de terugtocht te aanvaarden, maar er werden om tenminste de schijn van verdediging op te houden, ongeveer 13.000 manschappen bij de linie achtergelaten. Met een schamele 9.000 man vertrok de prins op 13 juni naar Utrecht. Daar arriveerde hij in de middag van 15 juni, op de hielen gezeten door een Franse troepenmacht. De angstige Utrechtse regenten vroegen de prins dringend hun stad en grondgebied te verdedigen, maar de bevolking weigerde hem binnen te laten uit angst voor plundering. De regenten bleken trouwens niet bereid het prinselijke leger van het nodige te voorzien. De prins nam deze halfhartige houding hoog op. En omdat de stad met haar verzwakte verdedigingswerken toch niet te houden was, trok de prins op 17 juni verder richting Holland. Utrecht was verloren. Na het nieuws van de verovering van Amersfoort besloot de stad met de Zonnekoning te onderhandelen. Terwijl de onderhandelingen nog gaande waren, overhandigden twee burgemeesters reeds de sleutels van de stad aan een Franse legereenheid die voor de muren verscheen. Op 26 juni capituleerde de stad onvoorwaardelijk.

2. De Waterlinie

Nog tijdig had het restant van het Staatse leger zich kunnen bergen achter de Hollandse Waterlinie. Terwijl in het oosten, in Utrecht, Gelderland en Overijssel de ene na de andere plaats in Franse handen overging, konden de Hollanders zich voorlopig veilig wanen.

De Hollandse Waterlinie bestond uit een reeks van forten en sluizen, gelegen langs een aantal rivieren en strekte zich ruwweg uit van de Zuiderzee tot de Merwede.

Aangrenzende weilanden en polders konden onder water gezet worden door het openen van sluizen en het doorsteken van dijken. Al op 8 juni hadden de Staten van Holland opdracht gegeven met de inundaties te beginnen.

Bijna het gehele gebied tussen Amsterdam, Muiden, Gorinchem en Dordrecht stond eind juni onder water. Op sommige plaatsen was de strook ondergelopen land twintig kilometer breed, op andere plaatsen slechts twee kilometer. De Staatse troepen verschansten zich ijlings achter hun stellingen en in hun forten. De belangrijkste forten langs de Waterlinie, gelegen bij Muiden, Bodegraven, Goejanverwellesluis, Schoonhoven en Gorinchem, werden versterkt en van artillerie voorzien. Ook voeren met een kanon bewapende platboomde schuiten over de ondergelopen polders om een eventuele Franse oversteek te onderscheppen. Prins Willem had zijn hoofdkwartier gevestigd te Nieuwerbrug, vlakbij Bodegraven, in het hart van de verdedigingslinie.

Overigens verliep het inunderen van het land niet probleemloos. De plaatselijke bevolking vreesde het verlies van haar middelen van bestaan en werkte zoveel mogelijk tegen. Sommige steden weigerden soldaten die op het verloop van de inundaties moesten toezien, binnen te laten. Op andere plaatsen hielden lokale overheden de sluizen gesloten uit angst voor woedende boeren. Hier en daar was zelfs sprake van regelrechte sabotage. Pas toen daarop de doodstraf werd gesteld, was het afgelopen met het verzet tegen de inundaties.

Al met al liepen de inundaties hierdoor flinke vertraging op. Pas rond 20 juni waren ze voltooid. Wanneer de Fransen hadden geweten wat hun te wachten stond hij de

10. Stadhouder-koning Willem III

grens van het gewest Holland, zouden ze wel meer haast gemaakt hebben met hun opmars. Ze veroverden echter eerst een groot aantal steden in Gelderland, waaronder Nijmegen dat zich dapper verweerde (9 juli). Half juli capituleerde Gelderland en daarmee werd dit gewest toegevoegd aan het rijk van de Zonnekoning. Door de Franse traagheid was de Waterlinie echter toch nog op tijd gereed en kon het Staatse leger standhouden. Lodewijks opmars was gestuit.

3. Vredesonderhandelingen

Bij het uitbreken van de oorlog bestond er in de Republiek, met name onder de regenten in het westen, nog vertrouwen in de goede afloop. De doorbraak bij het Tolhuis en de val van de Rijnvestingen maakten echter snel een einde aan het optimisme. In enkele weken tijd raakte het land in opschudding en verwarring. Magistraten verloren hun gezag, regenten en aanzienlijken brachten waar mogelijk zichzelf en hun bezittingen in veiligheid, verontruste burgers zorgden voor relletjes of werkten de verdediging tegen en onder de wapenen geroepen boeren deserteerden.

De bevolking begreep niets van de rampspoed die het land zo plotseling getroffen had en gaf de staatsgezinde regenten de schuld. Plunderingen en ordeverstoringen waren aan de orde van de dag. Zelfs Michiel de Ruyter, die steeds trouw was geweest aan het staatsgezinde regime, was niet langer zeker van de veiligheid van zijn vrouw en kinderen. Terwijl hij op zee was, werd een poging gedaan om zijn huis te plunderen.

Leek een groot deel van de regenten radeloos, zo niet Johan de Witt. Hij vond *ons grootste quaat niet de macht off de progressen van den vyandt, maer de generaelen opstandt, de ongehoorsaemheydt ende wederspanningheydt van de borgeren ende ingesetenen in de steden en van de boeren ten platten lande, waerdoor de kracht van de hooge overigheit als ontzenuwt ende alle executiën seer vertraagt worden*. Op 20 juni deed hij in de Hollandse Statenvergadering nog eens een klemmende oproep aan zijn mederegenten om in deze chaotische situatie toch vooral *cordaetheyt* te tonen. De Staten en magistraten moesten standvastig en krachtig optreden tegen de rede-loze burgers, anders zou de Republiek reddeloos zijn.

Zijn oproep kreeg geen gehoor. De Staten van Holland waren namelijk al eerder bijeengekomen om te spreken over vredesonderhandelingen met Lodewijk XIV. Het Oranjegezinde Leiden stelde voor een gezantschap naar Engeland te sturen en Karel II om vredesvoorwaarden te vragen, in de hoop dat deze milder zouden zijn dan de Franse. De Witt verzette zich. Karel II was onbetrouwbaar, betoogde hij. Het verbreken van de Triple Alliantie (Drievoudig Verbond) was daarvan een voorbeeld. Desondanks werden de Hollandse voorstellen op 15 juni door de Staten-Generaal overgenomen. Er werd een deputatie naar het Engelse hof gezonden, maar de koning weigerde het Nederlandse gezantschap te ontvangen. Hij stuurde zelfs de Nederlandse ambassadeur, Johan Boreel, het land uit.

Op 21 juni vertrok een missie naar Lodewijk XIV. Hoofd van de delegatie was Pieter de Groot die lange tijd als ambassadeur aan het Franse hof had vertoefd. Ook de plaatsvervanger in de Zeeuwse Statenvergadering, Willem Adriaan van Nassau-Odijk, was één van de gezanten. Zij hadden een gesprek met twee adviseurs van de Zonnekoning, waaruit bleek dat Lodewijk zijn eisen zeer hoog stelde, zeker als hij was van de overwinning. Met de Franse eisen op zak keerde De Groot terug naar Den Haag, waar hij op 25 juni de Hollandse Statenvergadering bijwoonde. Op dit kritieke moment waren de Staten zonder leiding: Johan de Witt lag ernstig gewond op bed. Op 21 juni was hij, na een vergadering op weg naar zijn woning, door vier jonge mannen overvallen en neergestoken. Nu luisterden de Staten in paniek naar De Groots voor-

stel. Hij wilde Lodewijk XIV een genereus bod doen om hem tevreden te stellen. In ruil voor de generaliteitslanden (Noord-Brabant, Limburg en Zeeuws-Vlaanderen) zou de koning wellicht willen afzien van zijn aanspraken op de bezette gewesten Utrecht, Gelderland en Overijssel. De meeste steden stemden in met De Groots voorstel. Alleen Amsterdam wilde van geen vredesonderhandelingen weten en wees op de plicht zich te verdedigen tegen de agressor. Bij het uiteengaan van de vergadering werd afgesproken dat de afgevaardigden de volgende dag opnieuw zouden bijeenkomen. In de tussentijd zouden enkele afgevaardigden thuis ruggespraak houden. Op zondag 26 juni kwam de vergadering bijeen zonder dat de afgevaardigden uit Amsterdam en vier andere steden waren teruggekeerd. Ondanks de onvolledigheid werd het besluit genomen de onderhandelingen te beginnen.

Natuurlijk moest het besluit nog door de Staten-Generaal bevestigd worden. Daar was de situatie eveneens chaotisch. De gedeputeerden uit Groningen waren afwezig, die van Friesland en Zeeland zeiden geen instructies te hebben en Utrecht stelde als bezet gewest geen stemrecht te hebben. De afgevaardigden uit Overijssel en Gelderland wilden daarentegen wel stemmen, alhoewel deze gewesten ook bezet waren. In de chaos van dat moment werd door middel van een twijfelachtige procedure het besluit genomen om de onderhandelingen met Lodewijk XIV aan te gaan.

Pieter de Groot werd uitgezonden om het voorstel aan de koning voor te leggen. Deze stelde echter buitensporige eisen. De Republiek moest onvoorwaardelijk capituleren, afstand doen van de generaliteitslanden, vrije godsdienstuitoefening garanderen voor de rooms-katholieken, handelsvoordelen geven aan Frankrijk, een oorlogsschatting betalen van twintig miljoen gulden en genoegdoening geven aan Engeland, Munster en Keulen. De Groot keerde gedesillusioneerd terug naar Den Haag. Daar was inmiddels sprake van een heuse omwenteling.

4. De aanval van Münster en Keulen

De aanval van de beide bisschoppen richtte zich voornamelijk op het oosten en het noorden van de Republiek. Bernhard van Galen, de bisschop van Münster, had bij Lodewijk bedongen dat hij het te veroveren gebied mocht houden. Groenlo, Borculo en Deventer werden spoedig veroverd. Bernhard van Galen zette daarbij zwaar geschut in, wat hem de bijnaam 'Bommen Berend' bezorgde. De Staatse troepen in Overijssel en Gelderland boden een minimum aan tegenstand. Commandanten lieten meermalen hun garnizoenen in de steek en stedelingen haalden soldaten over hun wapens neer te leggen. Voedsel en soldij bleven achterwege en de strijd lust nam zienderogen af. Zwolle en Zutphen vielen en Kampen ging verloren zonder dat er één schot werd gelost. Veel Overijsselse edelen beschouwden Van Galen als een goede buurman. Zij waren merendeels eveneens rooms-katholiek en hadden verwanten aan de andere kant van de grens. Een deel van de Overijsselse bevolking voelde zich trouwens meer verwant aan de Münstersen dan aan de Hollanders. Na de val van Kampen tekende een delegatie van drie edelen de capitulatie van Overijssel. Natuurlijk konden deze heren eigenlijk alleen maar de ridderschap vertegenwoordigen, maar ze pretendeerden namens het hele gewest te spreken. Daarmee trad Overijssel op onwettige wijze uit de Unie.

In de laatste week van juni trokken de verenigde Münsterse en Keulse legers, samen 14.000 man sterk, naar de Veluwe waar ze een aantal dorpen veroverden. Daarna richtten ze zich naar het noorden en tastten Groningen en Friesland aan. Na harde strijd veroverden ze Coevorden en sloegen ze het beleg om de stad Groningen. De Groningers en de Friezen hadden echter de tijd gehad om hun verdediging te organiseren en de stemming in beide gewesten was vastberaden.

10. Stadhouder-koning Willem III

Groningen was goeddeels door water omgeven als gevolg van inundaties. Bernhard van Galen kon de stad daardoor maar van één kant dicht genoeg naderen om haar te beschieten. De stad hield stand en de belegeraars slaagden er niet in een bres in de stadswallen te slaan. Onder leiding van de bevelhebber Rabenhaupt werden felle uitvallen gedaan die de Duitse troepen regelmatig in het nauw brachten. Op 28 augustus gaf de bisschop het beleg op en keerde terug naar Overijssel. De Groningers vierden feest. Zij verloren nog geen honderd burgers, terwijl de bisschop tweederde van zijn manschappen kwijtraakte.

Friesland bleef gespaard. Het was hoog tijd dat de bisschop terugkeerde naar zijn eigen grondgebied, dat werd bedreigd door de troepen van de keurvorst van Brandenburg en van de Duitse keizer die de Republiek te hulp kwamen. Bovendien verslechterde de verhouding tussen de beide bisschoppen. Ze gaven elkaar de schuld van het mislukken van de veldtocht tegen Groningen. Verdere samenwerking was uitgesloten.

Zo kwam er in augustus een einde aan de veroveringen, maar niet dan nadat drie gewesten door de vijand waren veroverd. Utrecht en Gelderland waren Frans grondgebied geworden. Lodewijk XIV liet de regenten en edelen in de bezette gebieden persoonlijk de eed van trouw afleggen. Ook Bernhard van Galen dwong de Overijsselse edelen hem als soeverein te aanvaarden. Vanaf juli behoorde Overijssel bij het Münsterse bisdom.

5. De prins wordt stadhouder

De paniek die eind juni de Staten van Holland bevangen had, greep ook onder de bevolking om zich heen. In veel steden braken rellen uit als teken van verzet tegen de regenten die in de ogen van de bevolking verantwoordelijk waren voor de zegetocht van de Fransen. Deze ontevredenheid resulteerde in de roep om verheffing van de jonge prins. Velen zagen in hem de enige die redding kon bieden aan het vaderland, evenals zijn voorvaderen dat in het verleden hadden gedaan.

Willem had zich inmiddels een bekwame kapitein-generaal getoond. Weliswaar had hij niet veel meer kunnen doen dan zich verschansen achter de Hollandse Waterlinie, maar de mogelijkheden tot ingrijpen waren hem onthouden door de Staatse regering, redeneerde men.

In Dordrecht brak de beweging tot verheffing van de prins het eerst door. Op 24 juni ontstond er een groot oproer. De schutterij koos de zijde van de opstandige burgers. De regenten werden in hun huizen bedreigd en nodigden ten einde raad de prins uit om naar Dordrecht te komen. Dat gebeurde op 29 juni en de stadsregering bood hem in een herberg een middagmaal aan. Daarmee dachten de regenten het te redden, maar de burgers vroegen de prins bij het verlaten van de herberg of de heren hem stadhouder had gemaakt. Toen de prins ontkende, werden de regenten gedwongen naar de herberg terug te keren en er te blijven totdat ze de prins tot stadhouder benoemd zouden hebben. De regenten hadden geen andere keus dan het Eeuwig Edict nietig te verklaren en de prins namens de stad tot stadhouder te benoemen. Alle leden van de Dordtse stadsregering tekenden de acte, ook Cornelis de Witt die ziek te bed lag. Op de acte zijn achter zijn naam nog de letters V.C. (vi coactus - door geweld gedwongen) te onderscheiden. Opnieuw onder dwang moest hij die schrappen.

Het hek was daarna van de dam. In Gouda, Rotterdam, Schiedam en Delft werden de magistraten eveneens gedwongen het Eeuwig Edict af te schaffen. In Leiden en Amsterdam bleef het rustiger, want daar benoemden de regenten 'uit eigen beweging' de prins tot stadhouder.

Met dat alles was de prins echter nog geen stadhouder van Holland. De Rotterdamse regenten hadden echter moeten beloven de kwestie aanhangig te maken in de Statenvergadering van Holland. Dat gebeurde op 1 juli. Op 3 juli deed Amsterdam het voorstel Willem III tot stadhouder van de *provincieën van Holland ende Westvriesland* te maken. Niemand stemde tegen en in de vroege ochtenduren van 4 juli werd besloten prins Willem tot stadhouder te benoemen onder dezelfde voorwaarden als zijn voorouders. Dat betekende dat de nieuwe stadhouder verregaande benoemingsrechten kreeg met betrekking tot de Hollandse stadsregeringen. Deze 'magistraatsbestelling' stelde hem korte tijd later in staat nieuwe regenten te benoemen uit voordrachten die de steden hem hadden gedaan. Uiteraard ging het nu om prinsgezinden.

De prins aanvaardde de hem aangeboden waardigheden en legde op 9 juli de eed af. Intussen had ook Zeeland besloten prins Willem tot stadhouder te benoemen. De aanbidding van het ambt door de Staten van Zeeland vond plaats op 16 juli. Het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk was ten einde.

6. Opnieuw vredesonderhandelingen

Na de verheffing van de prins nam ook de bereidheid toe om de absurde eisen van Lodewijk XIV, die te Zeist de capitulatie van Holland afwachtte, vastberaden af te wijzen. De Staten van Holland verklaarden dat ze *liever met den degen in de hant willen sterven als in slavernye vervallen ofte infame conditien aannemen*. Wel werd overwogen of het verstandig was de onderhandelingen te rekken en daarmee tijd te winnen. Men besloot bij de stadhouder te rade te gaan. Deze verklaarde de eisen van de Fransen onaanvaardbaar te vinden, maar deed geen uitspraak over de manier waarop de onderhandelingen gevoerd dienden te worden. Hij wilde namelijk eerst de gesprekken met de hertogen van Arlington en Buckingham, gezanten van Karel II, afwachten. Wonderlijk genoeg werden deze heren door de bevolking van Maassluis met gejuich begroet. Men zag Karel II in de eerste plaats als oom van Willem III. Nu deze tot stadhouder was verheven en dus gekregen had wat hem rechtens toekwam, zou de Engelse koning wel bereid zijn tot het sluiten van vrede onder milde voorwaarden.

De beide gezanten hadden echter de opdracht een wig te drijven tussen de Staten en de stadhouder en deden prins Willem een geheim aanbod van soevereiniteit over het gebied dat na de 'onvermijdelijke' capitulatie in Nederlandse handen zou blijven. Hij zou als vorst over de Nederlanden mogen regeren onder bescherming van Lodewijk en Karel. Als tegenprestatie verlangde Karel de uitlevering van enkele steden en een aantal forten. De Staten hadden de prins slechts een beperkte volmacht gegeven: hij mocht niet namens hen over het afstaan van gebied onderhandelen. Willems reactie was afgezien daarvan opmerkelijk. Hij antwoordde de gezanten dat hij liever stadhouder was dan dat hij als vorst aan de leiband van zijn oom zou moeten lopen. Zijn plicht ging hem voor zijn persoonlijke belangen. Het was een moedig en principieel antwoord, te meer omdat de prins in de positie verkeerde om de situatie uit te buiten.

Vervolgens probeerde Willem met behulp van Engelse bemiddeling gunstiger vredesvoorwaarden te verkrijgen bij Lodewijk XIV. Hij voerde dienaangaande in het bijzijn van onder meer Coenraad van Beuningen gesprekken met de Engelse gezanten, die daarop doorreisden naar de Franse koning. Van Beuningen drong er in de Statenvergadering op aan de onderhandelingen met Lodewijk XIV op te schorten en eerst de resultaten van Willems missie af te wachten. Die resultaten waren ronduit teleurstellend. Arlington en Buckingham sloten op 16 juli een nader verdrag met Lo-

10. Stadhouder-koning Willem III

dewijk waarin diens eerder gestelde eisen werden bekrachtigd. Geen van beide vorsten zou een afzonderlijke vrede sluiten. Pas als de Republiek aan alle voorwaarden voldeed, zou een vrede mogelijk zijn. Opnieuw werd, maar nu openlijk, het aanbod van soevereiniteit over de Nederlanden aan Willem gedaan. De stadhouder toonde zich zeer teleurgesteld en op 20 juli zette hij in een vergadering van de Staten-Generaal als zijn standpunt uiteen *datter niet één artikel in is, die hy soude aengaen; dat men sigh liever aan stucken behoort te laten houden als sulcken accoort te maecken; dat hetgeen op sijn persoon slaet, van sijn vyanden komt ende niet van sijn vrienden.*

Met deze krachtige taal stemden alle afgevaardigden in.

Toch bleven de stadhouder en de Staten-Generaal van mening dat het verdrag van 16 juli onmogelijk de wens van Karel II kon weerspiegelen. De beide Engelse gezanten hadden ongetwijfeld op eigen gezag onderhandeld met de Zonnekoning.

In het diepste geheim opende Willem daarop nieuwe onderhandelingen met een derde Engelse gezant, Gabriel Sylvius. In een voorstel willigde hij veel van Karels eisen in en beloofde zijn oom vier miljoen gulden aan oorlogsvergoeding en de teruggave van Suriname. Bovendien zou Willem uit zijn hand de soevereiniteit over de Nederlanden aanvaarden. In ruil voor dit alles zou Karel alle hulp aan Lodewijk XIV moeten staken. De Engelse koning wees deze voorstellen echter af.

Deze geheime onderhandelingen, die pas jaren na zijn dood bekend werden, werpen een schaduw over zijn reputatie van moed en trouw en vormen aanleiding tot veel discussie. In het licht van Willems eerdere houding en uitspraken zijn zij ook niet goed te verklaren. Sommige historici hebben beweerd dat daaruit blijkt dat Willem III in de eerste plaats uit was op persoonlijke glorie en zijn dynastieke belangen wilde veiligstellen. Oranjegezinde historici hebben zijn gedrag verdedigd door te wijzen op de nog steeds penibele oorlogssituatie. Willem zou niets anders geprobeerd hebben dan een gunstige vrede te sluiten met Engeland. Daarmee had hij ongetwijfeld het welzijn van de Republiek op het oog. Door het voeren van deze geheime onderhandelingen overschreed hij wel de grenzen van zijn bevoegdheden en instructies.

7. Oranje boven, De Witten onder!

Aanvankelijk veroordeelde prins Willem de onrust en onlusten in de steden. Onmiddellijk na zijn benoeming vaardigde hij een plakkaat uit waarin hij de oproerkraaiers met strenge straffen dreigde. In een openbare brief sprak hij de regenten op hun verzoek vrij van schuld. De onrust werd er niet minder door. Nu de eis tot verheffing van de prins was ingewilligd, keerde de volkswoede zich des te meer tegen de staatsgezinde regenten. Met name Johan de Witt moest het ontgelden. Hij zou overheidsgeld verduisterd hebben, met de Fransen onder één hoedje gespeeld en met opzet het leger verwaarloosd hebben. Deze verdachtmakingen werden gretig geloofd en daarbij werd gemakshalve vergeten dat juist De Witt zich fel had verzet tegen onderhandelingen met de vijand. De raadpensionaris, die als gevolg van de aanslag op zijn leven nog steeds het bed moest houden, vroeg de prins hem te helpen bij het weerleggen van de beschuldigingen. De stadhouder antwoordde koel door middel van een openbare brief, waarin hij schreef dat hij niet wist of De Witt geld had verduisterd, omdat hij zulks niet kon controleren. Verder gaf hij aan dat hij er niet aan twijfelde dat De Witt zich had ingespannen voor het leger, maar dat beslommeringen hem wellicht hadden verhinderd na te gaan wat er werkelijk nodig was. Langzaam maar zeker distantieerde de prins zich van de staatsgezinde regenten. Dat had tot gevolg dat behalve het 'grauw' ook de Oranjegezinde burgers hun onvrede begonnen te laten blijken.

Ondertussen was Cornelis de Witt gevangen gezet in de Haagse Gevangenpoort, omdat hij ervan beschuldigd werd een moordaanslag op Willem III te hebben beraamd. Willem Tichelaar, een verlopen barbier die later een hoofdrol zou spelen bij de moord op de gebroeders De Witt, beweerde dat Cornelis hem had gevraagd de prins te vermoorden in ruil voor een gunst en een bedrag van dertigduizend gulden. Cornelis de Witt ontkende. Tichelaar was juist hij hem gekomen met moordplannen. De Witts zoon en knecht konden getuigen. Onmiddellijk na het gesprek had Cornelis de secretaris van Dordrecht ingelicht en deze gewaarschuwd dat Tichelaar in de gaten gehouden moest worden.

De Witts weerleggingen vonden echter geen gehoor. De Dordtse bevolking was toch al verbitterd vanwege het feit dat Cornelis de Witt juist in de dagen van gevaar van de vloot teruggekeerd was. In werkelijkheid was dat omdat hij zwaar ziek was, maar er gingen praatjes dat De Witt in onenigheid met De Ruyter leefde en dat hij een aanval op enkele Franse schepen verhinderd had. De Ruyter zelf wees deze praatjes resoluut van de hand, maar het volk nam de waarheid ervan voetstoots aan.

Hoe ongeloofwaardig de beschuldigingen tegen Cornelis de Witt ook klonken, het Hof van Holland besloot hem toch op de pijnbank te leggen. Johan de Witt protesteerde fel, maar het enige dat hij bereikte, was dat ook Tichelaar gearresteerd werd. Cornelis de Witt doorstond het scheenschroeven en het uitrekken van zijn lichaam zonder klacht. Geen bekentenis kwam over zijn lippen. Zonder dat hem met bewijs iets ten laste kon worden gelegd, kreeg hij toch een straf opgelegd. Hij werd zonder opgave van redenen uit zijn ambten ontzet en voor altijd uit Holland verbannen. Waren de rechters overtuigd geweest van Cornelis' poging tot prinsmoord, dan hadden zij hem tot de doodstraf moeten veroordelen. Die moed ontbrak hen, evenals de moed om de beklagde vrij te spreken.

Op zaterdagochtend 20 augustus werd het vonnis Cornelis de Witt bekendgemaakt. De rechters kwamen zelf naar de Gevangenpoort om het voor te lezen. De Witt vroeg naar bewijzen en beweegredenen, maar hij kreeg geen antwoord. Intussen werd Tichelaar vrijgelaten. Deze begaf zich onder de toegestroomde bevolking en begon die op te ruien door overal te suggereren dat de gebroeders De Witt hun gerechte straf dreigden te ontlopen. Het treurige gevolg is bekend.

Johan de Witt had zijn ontslag ingediend bij de Staten van Holland. De raadpensionaris betoogde tijdens de Statenvergadering van 4 augustus dat de haat jegens hem zo groot was geworden dat voortaan alles wat hij zou ondernemen op tegenwerking zou stuiten en daarbij was niemand gebaat. Hij beseftte dat het volk niets liever zag dan dat een volgende aanslag op zijn leven zou slagen. Jacob de Graeff, de jongste zoon van een Oranjegezinde raadsheer, was één van de daders van de eerste aanslag geweest. Na verhoord te zijn, bekende hij de namen van zijn drie medeplichtigen. Daarna was hij veroordeeld en op 29 juni onthoofd. Juist hij werd nu door het volk als martelaar vereerd. Er deden versjes en rijmpjes de ronde als:

*De Wit gewondt en weer gesont?
In hondert jaer geen droever maer.
Was hy gedoot
't Lant hadt geen noot.
Maer nu leeft noch list en bedrogh
In hem, die eer Louis voor Heer
En Vorst sou willen houwen,
Als Willem van Nassouwen.*

De Staten van Holland besloten met leedwezen voor de tijdgeest te buigen en De Witt eervol ontslag te verlenen na negentien jaar trouwe dienst.

10. Stadhouder-koning Willem III

Toch maakte De Witts terugtreden geen einde aan de stroom van laster. Zeker niet toen de stadhouder op 15 augustus een brief openbaar maakte die koning Karel II van Engeland aan hem had geschreven. Deze brief stond vol beschuldigingen aan het adres van de staatsgezinde regenten.

Zij droegen alle schuld aan de oorlog. Door hun politieke machinaties hadden ze hem, Karel, gedwongen zich aan de zijde van Lodewijk XIV te scharen. Wanneer zij niet zo stelselmatig hadden geweigerd Willem stadhouder te maken en integendeel zijn rechten hadden erkend, had deze oorlog wellicht niet hoeven plaats te vinden. Dan hadden de Engelse en waarschijnlijk ook de Franse koning in goede harmonie met stadhouder Willem kunnen leven.

De openbaarmaking van deze brief bezegelde in feite het lot van de gebroeders De Witt. De aldoor stijgende spanning ontladde zich op 20 augustus, de dag waarop Cornelis de Witt werd veroordeeld en Tichelaar losgelaten. Tijdens een gruwelijke lynchpartij lieten beide broeders het leven.

Nadat zij door de razende menigte waren gedood, werden de lijken geheel ontkleed en met de hoofden naar beneden aan de galg gehangen. Van Johan de Witt werden de twee voorste vingers van de rechterhand, waarmee hij het Eeuwig Edict had gezworen, afgehakt. Op een afschuwelijke manier werden de lijken verder verminkt. De borstkas van Cornelis werd opengesplakt als bij een geslacht dier. De afgehakte armen, benen, oren, neuzen en vingers werden aan de omstanders bij opbod verkocht. Toen de woede van de menigte was gekoeld, trok zij af. Ook de schuttersvendels vertrokken. Te middernacht werden de lichamen op bevel van de Staten van Holland van de galg gehaald. De fakkels van de dienaren belichtten de opengereten lijken. De harten bleken eruit gesneden te zijn. De beruchte smid Verhoeff was in het donker teruggekomen en had ze eruit gesneden. In een herberg toonde hij ze later aan een ieder die ze wilde zien. Uit angst voor verdere onlusten werden de gebroeders de volgende nacht in alle stilte begraven. Zonder dat familie of vrienden erbij aanwezig waren, werden ze onder escorte van de ruitery bijgezet in de Nieuwe Kerk. Maar zelfs in hun graf werden ze niet met rust gelaten. De familiewapens die tijdens de begrafenis in de kerk waren opgehangen, werden enkele dagen later vernield. Ze zijn nooit vervangen.

De Staten van Holland lieten beslag leggen op de papieren van Johan de Witt, om ze te kunnen onderzoeken. De naspeuringen naar de vermeende fraude of bewijzen van omkoping en verraad leverden echter niets op. Eén van de commissieleden antwoordde desgevraagd: *Wat zouden wij gevonden hebben? Niets dan eerlijkheid.*

Willem III weigerde tegen de schuldigen aan de moord op te treden. Verhoeff ontving in later jaren een jaargeld en Tichelaar werd met een ambt beloond. De bekende historicus Fruin verdedigt dit als volgt: *De gruwel [van de moord] was verricht uit liefde voor zijn persoon en zijn huis. Kon hij nu straffen wat uit zulk een beweegreden was geschied?* Het is duidelijk dat Willem de onlusten en de daarmee gepaard gaande omwenteling heeft gebruikt om zijn macht te vestigen, zoals uit het onderstaande zal blijken.

De schok die de moord teweegbracht hij de overige regenten was groot. Temeer daar de moord het sein was voor nieuwe oproeren. Op vele plaatsen dreigden de schutters en de burgers dat ze *op syn Haeghs sullen huys houden* wanneer de magistraten hun eisen niet inwilligden.

Op 27 augustus stelde Gaspar Fagel, de opvolger van Johan de Witt, in de Statenvergadering van Holland voor de stadhouder de bevoegdheid te geven om in de onrustige steden de falende regenten te ontslaan. De stadhouder zou gemachtigd worden dat te doen op verzoek van de magistraten zelf, of van de burgers, of op eigen initiatief. In totaal ongeveer 130 regenten werden vervangen door magistraten

die de prins gunstig gezind waren. Overigens waren dat lang niet altijd trouwe Oranje-aanhangers. In een aantal gevallen schaarden ontevreden minderheidsfacties in bepaalde steden zich plotseling achter de prins, in de hoop daardoor in zijn gunst te komen. Daardoor konden ze dan ook ineens rekenen op de gunst van de burgerij. Hoe dan ook, de uitgesproken staatsgezinde regenten verdwenen geheel van het politieke toneel.

Zo eindigde de binnenlandse crisis, die ontstaan was door de vijandelijke veroveringen, in een duidelijke overwinning voor Willem III. De stadhouder, die eigenlijk de dienaar van de Staten was, kon nu in feite zijn eigen superieuren benoemen. Door de magistraatsbenoeringen in de steden kon hij invloed uitoefenen op de samenstelling van de Staten en daarmee ook van de Staten-Generaal.

Nadat de stadhouder orde op zaken had gesteld, werd de volksbeweging aan banden gelegd. Van de democratische wensen die onder de burgerij leefden, kwam hoegenaamd niets terecht. Zo moesten de schutterijen, die hoopten op een vertegenwoordiging in de stadsregering, accepteren dat ze geen enkele invloed meer konden uitoefenen op het overheidsbeleid.

STADHOUDER WILLEM III

1. De bezette gebieden

Na de machtswisseling verkeerde de Republiek in september 1672 nog steeds in een chaotische toestand. Grote delen van Holland, Friesland en Groningen stonden onder water, in het noorden werd hevig gevochten en drie gewesten, te weten Utrecht, Gelderland en Overijssel, waren door de vijand bezet. Lodewijk XIV had er een soort militair bestuur gevestigd en maakte daarbij zoveel mogelijk gebruik van de oude machthebbers. De veroverde gebieden hadden veel te lijden van de bezettingstroepen. De steden moesten hoge oorlogsbelastingen opbrengen en het platteland was blootgesteld aan plunderingen. De burgers kregen inkwartiering van Franse soldaten of moesten die tegen een hoge prijs afkopen. Wie weigerde en vluchtte, vond bij terugkeer zijn bezittingen verbeurdverklaard. De Fransen stelden alles in het werk om zoveel mogelijk geld uit de bezette gewesten te persen.

2. De situatie bij de Waterlinie

Langs het front van de Waterlinie bleef het betrekkelijk rustig. Willem III had met zijn troepen de stellingen achter de linie betrokken en de Fransen hadden zich aan de oostelijke kant van de waterplas gelegd. De Zonnekoning zag in dat de *Guerre de Hollande* niet zo snel zou beëindigd zijn als hij zich had voorgesteld. In augustus was hij weer naar Versailles vertrokken. Intussen groeide het Staatse leger gestaag door de komst van nieuwe troepen uit het buitenland en het in dienst nemen van teruggekeerde zeelieden. Er ontstond gaandeweg een militair evenwicht, te meer omdat het in mei 1672 met de keurvorst van Brandenburg gesloten verdrag zijn vruchten ging afwerpen. Eind september stond 30.000 man Brandenburgse en keizerlijke troepen gereed om ingezet te worden tegen de Fransen. De Fransen werden hierdoor gedwongen hun legers over verschillende fronten te verdelen. Bovendien kregen de Groningers en de Friezen in september de kans om tot de tegenaanval over te gaan. Door de mislukking van het beleg van Groningen was Bommen Berend namelijk niet meer in staat door te stoten naar Friesland en werd hij teruggedreven naar Overijssel. De Friezen en Groningers zagen kans belangrijke steden en vestingen te heroveren, waaronder Blokzijl en Coevorden.

10. Stadhouder-koning Willem III

3. Een kritieke decembermaand

In december begon Willem III de bevoorradingslinie van het Franse leger in de Zuidelijke Nederlanden en Duitsland aan te tasten. Een aanval op Charleroi mislukte, maar de stadhouder slaagde er in elk geval in het oorlogsterrein te verplaatsen. Later had een aanval op Bonn, uitgevoerd in samenwerking met keizerlijke troepen, meer succes. De val van dit Franse bevoorradingspunt versnelde in de loop van 1673 de terugtrekking van de Franse troepen uit de Republiek.

Het uitbreken van de winter zorgde voor een periode van relatieve rust. Dit gaf de legerleiding de mogelijkheid de verdedigingswerken te repareren en te verbeteren. Toch beleefde Holland nog een aantal kritieke dagen aan het eind van het jaar toen delen van de Waterlinie tijdens een vorstperiode bevroren. Dat was met name het geval bij Bodegraven en Zwammerdam, waardoor de Fransen gemakkelijk konden oversteken. De hertog van Luxembourg begon op 27 december met 9.000 man aan een gruwelijke strooptocht langs beide dorpen. De Utrechtse edelvrouw Margaretha Turnor, die vanuit het bezette Utrecht naar Den Haag was gevlucht, schreef aan haar man: *'t is zeer droefvich te sien so hier omtrent alles geruwineert wort...de dorpe boodegraef en swamerdam sijn so afgebrant door den vijant datter geen ses huijse sijn gebleefve... wat is dit een ruwineusen oorlooch, int hartge vande winter so veel mense verjaecht, och ons liefve vaderlant is wel in een seer droefvigen staet.*

De hertog van Luxembourg was van plan nog dieper Holland binnen te dringen, maar dat werd hem onmogelijk gemaakt doordat de dooi twee dagen later inzette. De Fransen dreigden in de val te raken. Ternauwernood wisten ze te ontkomen aan een Staatse omsingeling en het veilige Woerden te bereiken, een spoor van verwoesting en wreedheden achter zich latend.

De Brandenburgse en keizerlijke troepen bleken intussen niet erg vechtlustig. Na enkele schermutselingen met de Franse overmacht maakten ze pas op de plaats. De keurvorst sloot een wapenstilstand en in juni 1673 volgde een vredesverdrag tussen Brandenburg en Frankrijk.

4. De strijd ter zee

Karel II en Lodewijk XIV hadden het plan de Staatse vloot zodanig aan te tasten dat de weg vrij gemaakt kon worden voor een landing op de Nederlandse kust. Als gewoonlijk verliep het gevechtsklaar maken van de vloot moeizaam. Het toekennen van subsidies kwam traag op gang. Het gevolg was dat Michiel de Ruyter uiteindelijk slechts de helft van het aantal toegezegde schepen tot zijn beschikking had en hij te laat was om de vereniging van de Engelse vloot met de Franse te voorkomen. De Engels-Franse overmacht werd echter gedeeltelijk gecompenseerd door het feit dat het met een gecombineerde vloot lastig manoeuvreren was. Bovendien waren veel Franse marine-officieren tamelijk onervaren.

De Ruyter besloot de vijand in volle zee aan te vallen. In de Republiek verwachtte men een eerste treffen halverwege de maand mei. Op 30 mei had men in het vaderland echter nog geen kanongebulder gehoord. Inderdaad waren tot tweemaal toe de zeilen van de verenigde vijandelijke vloten in zicht gekomen. Beide keren hadden zij de strijd ontweken. Dit versterkte het vertrouwen van officieren, matrozen en soldaten die volgens Cornelis de Witt, gedeputeerde van de Staten-Generaal, *extraordinari geëncourageert* waren.

In de vroege morgen van 7 juni stuitte de Staatse vloot ter hoogte van Solebay eindelijk op de vijand. De Engelsen en de Fransen waren verrast de Nederlanders onder de Engelse kust aan te treffen en waren niet gereed voor de strijd. Dit verschaftte De

Ruyter het nodige voordeel. Fel viel hij de vijand aan. Het verhaal gaat dat De Ruyter zijn stuurman bevel gaf op het vijandelijke admiraalsschip aan te houden met de woorden: *Stuurman Zeger, dat is onze man*, waarop deze de muts van het hoofd nam en antwoordde: *Dat zal je gebeuren, mijnheer*. Overigens bekende De Ruyter later dat hij nooit *in scherper en langduriger gevecht was geweest*.

Hoewel de slag bij Solebay uiteindelijk onbeslist eindigde, vormde de uitslag voor de Nederlanders toch een morele overwinning. Zij hadden een veel sterkere vijand weerstaan en, wat belangrijker was, het gevaar van een landing op de Nederlandse kust was voorlopig afgewend.

De Ruyter bleef nog enige tijd op de Noordzee kruisen om er zeker van te zijn dat de vijand niet alsnog een poging zou doen om een landingspoging te wagen. Intussen had Cornelis de Witt, zwaar ziek, de vloot moeten verlaten, wat in het vaderland aanleiding gaf tot kwade geruchten. Hij zou een aanval op de Fransen verhinderd hebben, zich tijdens de strijd angstig hebben verscholen en tijdens een ruzie met De Ruyter door deze zijn verwond. *Alle 't zelve zijn versierde ende valschelijk uitgestrooide zaken*, schreef De Ruyter aan de Staten-Generaal. Het baatte niet.

In juni 1673 zette een Engels-Franse vloot koers naar de Zeeuwse en Hollandse kust om de weg vrij te maken voor een Engels landingsleger. De Ruyter, die zich door persoonlijke bemiddeling van de prins met Cornelis Tromp had verzoend, zeilde naar Walcheren en wachtte de vijand op bij de zandbank Schooneveld. Daar vond op 14 juni een hevige zeeslag plaats. De Ruyter brak met zijn admiraalsschip De Zeven Provinciën door het Franse eskader. Daarna keerde hij terug om Cornelis Tromp, die het bevel voerde over de voorhoede, te hulp te komen. Tromp had het zwaar te verduren. Hoezeer de lucht tussen de beide voormalige kempfanen geklaard was, bleek wel uit Tromps uitroep toen hij De Ruyter zag naderen: *Mannen, daar is Bestevaer, die komt ons helpen. Ik zal hem ook niet verlaten, zo lang als ik adem kan scheppen*. De invallende duisternis maakte een eind aan de strijd. De slag was opnieuw onbeslist gebleven en de beide vloten bleven tegenover elkaar liggen. Een week later ging De Ruyter onverwachts tot de aanval over, waarop de Engels-Franse vloot naar de Engelse kust werd gedreven.

In augustus probeerden de verenigde vloten nogmaals de weg vrij te maken voor het Engelse landingsleger. Zij kruisten voor de Hollandse kust en enkele schepen openden zelfs het vuur op Scheveningen, waar de kerk verscheidene treffers te verwerken kreeg. Daarna zeilde de vijand in noordelijke richting. De gehele Hollandse kust werd in staat van verdediging gebracht. De prins sloeg persoonlijk alarm in de kustplaatsen. Bakens en tonnen werden weggehaald om een landing te bemoeilijken, geschut werd opgesteld om vijandelijke schepen en landingstroepen onder vuur te nemen.

Juist in die tijd kon ieder moment een retourvloot uit Indië bij Texel arriveren. Om te verhinderen dat deze rijke buit in handen van de vijand zou vallen, verliet De Ruyter zijn ankerplaats bij Schooneveld en zocht de vijand op. Bij Kijkduin, ten zuiden van Den Helder, werd op 21 augustus een hevige zeeslag geleverd. Op de duinen en het strand volgde een grote menigte in angstige spanning het verloop van de strijd. Op veel plaatsen luidden de kerkklokken en werd in de kerken gebeden om uitredding uit de nood.

Ook nu werd een landing verijdeld. Het Franse eskader nam niet lang deel aan het gevecht en de Engelse vloot trok zich terug naar de Theemsmond. De Ruyter bleef meester van de zee en de retourvloot kon veilig thuisvaren.

10. Stadhouder-koning Willem III

5. Vrede met Engeland en de bisschoppen

Als gevolg van de nederlagen ging de aanvankelijke populariteit van de oorlog in Engeland spoedig verloren. Het parlement had schoon genoeg van de dure oorlog en weigerde Karel II in november 1673 nog langer subsidies te verstrekken. Er bleef Karel II niets anders over dan vrede te sluiten met de Republiek. Op 19 februari 1674 werd de Vrede van Westminster getekend. Deze vrede leverde Engeland geen enkel voordeel op. Enkele maanden later waren ook de beide Duitse bisschoppen genoodzaakt vrede te sluiten. Op 22 april 1674 werd de Vrede van Münster en op 11 mei de Vrede van Keulen getekend.

6. Frankrijk zet de oorlog voort

Het was niet in de laatste plaats te danken aan de overwinningen ter zee dat de Republiek het hoofd boven water had kunnen houden. Het gevolg van de kerende krijgskans was dat de internationale steun voor de Republiek toenam. Zowel met de Duitse keizer als met Spanje werden verdragen gesloten, wat leidde tot een verdere versnippering van Lodewijks strijdmacht. Het werd daardoor onmogelijk grote gebieden bezet te houden. In november 1673 werd Utrecht ontruimd, waarna de Franse troepen oostwaarts terugtrokken uit de Republiek.

Lodewijk XIV zette de strijd alleen voort. Zijn tactiek was er na 1673 op gericht Frankrijk natuurlijke grenzen te bezorgen. Zo wilde hij in het noorden en oosten de grens vooruitschuiven tot aan de Rijn. In dit streven vond hij behalve de Republiek en Spanje, ook weer de keurvorst van Brandenburg en de Duitse keizer tegenover zich. In het voorjaar van 1674 veroverden de Franse troepen het tot het Spaanse rijk behorende Franche-Comté. In de jaren daarna verplaatste de strijd zich naar de eveneens Spaanse Zuidelijke Nederlanden. Daar ontmoetten de Franse en Nederlandse legers elkaar.

7. Het einde van een zeeheld

In de Middellandse Zee was de Spaanse vloot niet opgewassen tegen de Franse. Spanje riep daarop de Republiek als coalitiegenoot te hulp om haar bezittingen in Italië te verdedigen.

De Ruyter werd er met een eskader op uit gestuurd om de helpende hand te bieden. Dat was ongebruikelijk, want de Staten stelden duidelijk dat De Ruyter zich moest voegen bij de Spaanse vloot en dat een Spaanse admiraal het opperbevel zou hebben. Het was dus vreemd dat de Staten De Ruyter in zijn hoedanigheid van luitenant-admiraal, de plaatsvervanger van de prins, aanwezen voor deze beperkte missie. De Ruyter zelf had niet veel op met de opdracht. Hij wantrouwde de Spaanse beloften van krachtige bijstand en wist dat de Spaanse vloot zeer zwak was. Daarbij kwam dat de voorbereiding van de expeditie veel te wensen overliet. De Ruyter kreeg niet de beschikking over De Zeven Provinciën, omdat het schip ongeschikt zou zijn vanwege het gemis van een dubbele bodem. Hij zou het bevel voeren op de veel zwakkere Eendracht die bij nader inzien evenmin over een dubbele bodem bleek te beschikken. Toen De Ruyter tijdens een vergadering van het Amsterdamse Admiraliteitscollege zijn bezwaren uiteenzette, vroeg één van de heren schamper: *Ik denk niet, myn Heer, dat gy nu in uw ouden dagen begint bevreest te worden, en de moedt laat vallen.* Waarop De Ruyter antwoordde: *Neen, ik begin de moedt niet te laten vallen. Ik heb myn leven veil voor den Staat: maar ik ben verwonderde, en 't is my leet, dat de Heeren de vlagh van den Staat zoo veil hebben en waagen.*

Als hem eenige Heeren verzochten, dat hy, niet tegenstaande zijne inzichten ten tegendeele, evenwel t' zee zou gaan, was zyn antwoordt: De Heeren hebben my niet te

verzoeken, maar te gebieden, en al wierdt my bevoelen 's Landts vlagh op een enkel schip te voeren, ik zou daarmee t' zee gaan, en daar de Heeren Staaten hunne vlagh betrouwen, zal ik myn leven waagen.

Daarop vertrok De Ruyter met zijn vloot naar de Middellandse Zee. Daar viel geen Spaanse vloot te bekennen. Na een bezoek aan de onderkoning van Sardinië zette De Ruyter koers naar Napels om er een opdracht uit te voeren. De Duitse keizer had namelijk een aantal Hongaarse predikanten naar de Spaanse galeien gestuurd. De Ruyter had de taak op hun vrijlating aan te dringen. Aanvankelijk hadden zijn pogingen geen succes. Toen hij na een hevig gevecht met de Fransen bij Stromboli als een held door de onderkoning van Napels werd ingehaald, zag hij echter zijn kans schoon: *Uw Excellentie doet my d' eere van my te verwellekoomen, met veele teekenen van achtting en genegentheit, daar ik my in behoore te verblyden. Doch Uw Excellentie gelief te weeten, dat ik nu niet bly, kan zyn. Wat vreughde zou ik kunnen scheppen uit al d' eere die my geschiedt, zoo lang als myn lieve broeders, die Predikanten, daar op de galeyen zitten, en zoo mishandelt worden.*

De onderkoning maakte tegenwerpingen, maar De Ruyter hield vol. Tenslotte werden zesentwintig nog in leven zijnde predikanten bevrijd: eenentwintig calvinistische en vijf lutherse.

Aan dit feit herinnert nog een monument ter ere van De Ruyter, in 1895 opgericht in de Hongaarse stad Debrecen.

Het lukte De Ruyter niet het Siciliaanse Messina op de Fransen te heroveren. In april 1676 kwam het in het zicht van de Etna tot een zeeslag tussen de Franse en de Staatse vloot. Tegen de oorspronkelijke bedoeling van de Staten-Generaal in had De Ruyter toch het opperbevel. De Spaanse vloot telde slechts tien schepen die amper aan de strijd deelnamen. Ondanks de overmacht zag De Ruyter kans de Fransen terug te drijven.

Een half uur na het begin van de slag werd De Ruyter, die vanaf de campagne zittend de slag leidde, door een kanonskogel getroffen. Deze verbrijzelde zijn rechtersvoet en het onderste deel van zijn been. De gewonde maakte een val van enkele meters en smakte neer op het ondergelegen dek. Toch bleef hij bij kennis en bleef zijn vlaggenkapitein, die nu het gevecht leidde, van advies dienen.

De daaropvolgende dagen leed De Ruyter hevige pijnen, die hij met groot geduld droeg. In deze toestand sprak hij: *Aan dit ellendig lichaam is weinig gelegen, als de kostelijke ziel behouden wordt. Myn pyn is niet te achten by d' onuitspreekelyke smert en smaadt die onze Heilandt onschuldig leedt, om ons van d' eeuwige pyn te verlossen.* Op de zesde dag kwam een hevige wondkoorts opzetten. De zevende dag dienden de voortekenen van de dood zich aan. Voor de avond viel kwam het einde.

Na in de haven van Palermo nog hevig geteisterd te zijn door de Fransen, keerde de Staatse vloot enkele maanden later terug naar het vaderland. De Eendracht vervoerde het gebalsemd lijk van De Ruyter. De Franse koning bracht, toen Calais gepasseerd werd, met zijn kanonnen een eresaluut.

De Spaanse koning verleende De Ruyter postuum de hertogstitel. De titel ging over op zijn zoon Engel. Op diens verzoek werd deze echter veranderd in die van baron. *Zyn ongeveerynsde godvruchtigheid vertoonde zich in alle zyn bedryf Geen Christen Heldt kon God meer vreezen, eeren, liefhebben, betrouwen, en den godsdienst niet meer yver behartigen. Het hooren der predikationen was zyn hoogste vermaak. En hy streeft zoo wel met de gebeden als met de wapenen: beginnende nooit een zeegevecht voor dat hy Godt eerst in zyn kajuit om zyn hulp en zeegen hadt aangeroepen.*

10. Stadhouder-koning Willem III

8. Willem III en Maria Stuart

Het mislukken van de expeditie naar de Middellandse Zee deed in de Republiek het verlangen naar vrede groeien, vooral vanwege de gebleken machteloosheid van de Spaanse bondgenoot. Dit verlangen was niet naar de zin van de prins, die duidelijk het gevaar zag wat het Franse streven naar hegemonie voor Europa betekende. Daarom streefde hij er juist naar de coalitie te versterken. In het najaar van 1677 stak hij over naar Engeland en vroeg de koning om de hand van diens nicht Maria Stuart, de dochter van de rooms-katholieke hertog van York. Het antwoord wenste hij binnen twee dagen! De prins speelde hoog spel, maar hij wist dat Karel in Engeland nog slechts geduld werd en dat afwijzing van zijn verzoek tot grote ontevredenheid zou leiden, beducht als men was voor Franse suprematie en rooms-katholieke overheersing. De koning gaf zijn toestemming op 1 november en op 14 november, de dag waarop de prins zijn zevenentwintigste verjaardag vierde, werd het huwelijk tussen hem en de vijftienjarige bruid voltrokken. In Engeland was de vreugde groot. De prins zag het huwelijk slechts als een politieke verbintenis en ook de prinses was er weinig mee ingenomen. Het is daarom des te opvallender dat dit huwelijk in later jaren uitgroeide tot een sterke, liefdevolle eenheid.

9. De Vrede van Nijmegen

Het huwelijk van de prins was een nederlaag voor Lodewijk XIV. Hierdoor werd namelijk Engeland binnen de anti-Franse coalitie getrokken. Er werd al een Engels leger uitgerust om de Vlaamse kuststeden te beschermen.

Daarom bedacht Lodewijk een tegenzet. Gebruikmakend van het Hollandse verlangen naar vrede, stelde hij aanlokkelijke voorwaarden in het vooruitzicht: ontruiming van het nog steeds bezette Maastricht en omstreken en een voordelig handelsverdrag. De Republiek moest dan wel bereid zijn onafhankelijk van haar bondgenoten een vredesverdrag te sluiten. Tegen de zin van de prins gingen de Staten-Generaal op deze voorstellen in. Te lang al was men beducht voor de Franse machtsontplooiing in de Zuidelijke Nederlanden. In 1678 werd de Vrede van Nijmegen gesloten.

Er bleef de bondgenoten niets anders over dan het voorbeeld van de Republiek te volgen en haastig vrede te sluiten. De Republiek sloot de oorlog af zonder grondgebied verloren te hebben. Zelfs Maastricht, dat tijdens de oorlog aan Spanje was beloofd, bleef behouden. Door het af te staan, zou namelijk het vredesverdrag van Nijmegen geschonden worden, beweerden de Nederlandse onderhandelaars. Lodewijk XIV had echter wel de meeste redenen om tevreden te zijn. Weliswaar had hij de *Guerre de Hollande* verloren, maar hij had wel een belangrijk deel van de Zuidelijke Nederlanden in bezit gekregen, namelijk de westhoek met Duinkerken (Dunquerque), Rijsel (Lille), Artesië (Artois) met Atrecht (Arras). Daarmee was Spanje het kind van de rekening. Het veroverde gebied was toentertijd Nederlandstalig, maar, zoals de latere Franse namen al doen vermoeden, deed de koning alle moeite dit zogenaamde Frans-Vlaanderen volledig te verfransen.

VOOR GODSDIENST EN VRIJHEID

1. Franse hegemonie

Een belangrijk voordeel voor de Franse koning was verder dat de anti-Franse coalitie door het trouweloze gedrag van de Republiek uiteen was gevallen. Sterker nog, al spoedig werd duidelijk dat Frankrijk het overwicht in Europa had verworven. Dit

overwicht had hij niet verkregen door het voeren van grote oorlogen, maar door het met succes toepassen van de strategie van 'verdeel en heers', met name in het Duitse Rijk en in Italië, waar vele vorsten financieel van hem afhankelijk waren en waar zijn troepen gebieden die naar 'oud recht' aan Frankrijk toekwamen zonder slag of stoot annexeerden of de vorsten ervan tot leenhulde dwongen. Spanje was machteloos, de Zweedse Rijksraad werd door Lodewijk betaald en zelfs in de Republiek ontstond een partij die zodanig met Frankrijk sympathiseerde, dat de nationale zelfstandigheid in gevaar kwam. De prins ondervond weinig steun bij zijn pogingen de natie te mobiliseren tegen het Franse gevaar. Het meeste verzet ontmoette hij in Amsterdam en in het noorden, waar stadhouder Hendrik Casimir II een sterke antipathie koesterde tegen zijn neef.

In 1682 tekende het Franse gevaar zich steeds sterker af. Franse troepen begonnen met een blokkade van Luxemburg. Spanje vroeg de Republiek om hulp. Bij deze gelegenheid hield Willem III een forse rede in de Statenvergadering van Holland, waarin hij aandrong op een *cordate conduite*, een vaste koers ten opzichte van Frankrijk. Ditmaal werd er naar hem geluisterd. De Staten zegden Spanje hulp toe, maar zo gering dat de prins niet kon verhinderen dat Luxemburg verloren ging. Dat was niet in de laatste plaats een gevolg van het feit dat het Amsterdamse verzet tegen de politiek van de prins bleef voortduren.

2. Jacobus II koning van Engeland

In 1685 werd na de dood van Karel II diens rooms-katholieke broer, de hertog van York, koning van Engeland. Zowel in Engeland als de Republiek bestond de vrees dat deze Jacobus II nauw met de Zonnekoning zou gaan samenwerken.

Deze angst was niet zonder reden. In Frankrijk werden de hugenoten sinds 1680 steeds feller vervolgd. In 1685 werd het Edict van Nantes openlijk herroepen. Ondanks een streng verbod vluchtten veel hugenoten met gevaar voor hun leven uit Frankrijk en vestigden zich in de Republiek, Brandenburg en Engeland. Door deze ontwikkeling begonnen allereerste in Europa de protestanten Lodewijk XIV als een gemeenschappelijk gevaar te zien. Wanneer de Zonnekoning zich zou verbinden met Jacobus II zou het gevaar van rooms-katholieke overheersing acuut worden.

Een troost bij dat alles was dat Jacobus II geen zoon had en dat na zijn dood zijn protestantse dochter Maria Stuart, de vrouw van Willem III, hem zou opvolgen. Toen in 1688 echter nog een zoon werd geboren, werd deze de troonopvolger. Het was de Engelse protestanten duidelijk dat de jonge prins rooms-katholiek zou worden opgevoed en zij wilden daarin niet berusten. Zij nodigden Willem III uit naar Engeland te komen, om vrijheid en protestantisme te redden. De prins maakte zich gereed om naar Engeland te vertrekken om zijn schoonvader te overreden zich te schikken naar de wensen van het Engelse volk en partij te kiezen tegen Frankrijk. Overigens was de uitnodiging gericht aan Willem en Maria en niet aan de Staten. Het zou dus in eerste instantie een particuliere onderneming zijn, waarbij de prins aanvankelijk zijn twijfels had. Het was namelijk niet onwaarschijnlijk dat zijn ingrijpen tot gevolg zou hebben dat Maria koningin zou worden. De gedachte dat hij daarbij aan de kant zou staan, was onverdraaglijk voor hem. Toen Maria dat beseftte, verklaarde zij dat ze nooit iets anders zou willen zijn dan de vrouw van Willem. Wanneer de kwestie van opvolging zich aandiende, zou zij terugtreden ten behoeve van haar man. Dit onbaatzuchtige gebaar heeft hun relatie alleen maar verdiept.

Wonderlijk was dat op dit moment Amsterdam eindelijk haar halsstarrige houding ten opzichte van de prins opgaf en koos voor handhaving van de religie boven het be-

10. Stadhouder-koning Willem III

lang van de negotie. De Staten-Generaal besloten daarop hun troepen uit te lenen aan Willem en Maria. De onderneming zelf zou geschieden onder de vlag van Hunne Hoogheden. Toen echter, ten onrechte overigens, in de Republiek de mening postvatte dat Lodewijk XIV en Jacobus II in het geheim samenspanden, drongen de Staten er bij de prins krachtig op aan Engeland los te maken uit de greep van de Zonnekoning en er vrijheid en recht te herstellen.

De prins kon zonder groot risico de overtocht wagen, want de Franse legers waren in 1688 Rijnland-Palts binnengevallen. Lodewijk XIV liet namelijk twijfelachtige aanspraken gelden op een deel daarvan. Toen zijn troepen opdrongen in de richting van Heidelberg en Mainz, kwam hij echter te staan tegenover een coalitie van Zweden, de Duitse keizer en een aantal Duitse vorsten, waaronder Brandenburg. De drijvende kracht achter deze coalitie was Willem III, die zich wilde wijden aan het binnenhalen van een nieuwe, machtige coalitiegenoot: Engeland. Met de Duitse vorsten werd afgesproken dat zij bij afwezigheid van de prins en zijn leger de Republiek zouden beschermen.

3. De Glorious Revolution

In oktober 1688 voeren tweehonderd transportschepen, met aan boord 14.000 man troepen en artillerie, geflankeerd door een aantal oorlogsbodems, de Maasmond bij Den Briel uit. De Engelse admiraal Herbert voerde het bevel over de vloot. Daarmee werd opnieuw gedemonstreerd dat het geen Nederlandse onderneming was. Voor de linie uit zeilde het fregat Den Briel met de prins aan boord en aan de mast de prinselijke standaard waarop de woorden: Voor de protestantse religie en de vrijheden van Engeland. *Je maintiendrai*.

De eerste nacht al werd de vloot overvallen door een zware storm, waarna de schepen met flinke averij terugkeerden. De Franse gezant in de Republiek, d'Avaux, schreef al naar Frankrijk dat *de vloot van de prins naar de duivel was*. Tien dagen later was de schade echter hersteld en voer de vloot opnieuw uit, nu met een gunstige noordoostenwind in de rug. Bijkomend voordeel van deze windrichting was dat de Engelse vloot werd vastgehouden in de monding van de Theems.

Op maandag 15 november voer de vloot de Torbay binnen, gelegen aan de Engelse kust. Tegenwoordig ligt daar de drukke badplaats Torquay, maar toentertijd was het een rustige haai, omzoomd door enkele vissersplaatsen. Aan de westkant van de haai ging de prins aan wal, bij het vissersdorp Brixham. In de kademuur is nog de steen te zien waarop hij het eerst zijn voet zette, er is nog de herberg waar hij onderdak vond en op de kade staat zijn standbeeld.

De Engelse vloot werd, toen zij de prinselijke schepen in zicht kreeg, overvallen door een zuidwesterstorm, die hen terugblies naar het oosten. Jacobus II, die de landing in het oosten had verwacht, had geen troepen paraat en door dit alles kon prins Willem ongehinderd oprukken naar Exeter, waar hij zijn hoofdkwartier vestigde. Daar sloten vooraanstaande Engelse lords en zelfs prinses Anne, de dochter van de koning, zich bij hem aan. Jacobus II zag in dat hij te weinig steun genoot en vluchtte naar Frankrijk. Willem III trok naar Londen en nam zijn intrek in St.-James' Palace.

4. Tot koning gekroond

Willem III belastte zich, na de vlucht van Jacobus II, voorlopig met de regering. Hij schreef parlamentsverkiezingen uit en gaf het nieuwe parlement opdracht te beslissen over de toekomstige staatsvorm. Toen er door de beide politieke stromingen, de

Tories en de Whigs, lang en breed was beraadslaagd welke macht aan de prins moest worden opgedragen, greep deze in.

Hij deelde mee dat hij alleen dan in Engeland zou blijven als hem het koningschap zou worden opgedragen. Met de titel van prins-gemaal zou hij geen genoegen nemen. Nadat ook Maria had meegedeeld dat zij slechts koningin wilde worden als haar echtgenoot tot koning gekroond zou worden, werden de besprekingen afgerond. Samen zouden Willem en Maria het koningschap uitoefenen. Beider beelden naar kwam op de munten. Beiden mochten een wet bekrachtigen, hoewel dat in de praktijk door Willem zou worden gedaan. Wanneer hij echter afwezig was, zou Maria als koningin optreden. In 1689 werd het paar plechtig gekroond in de Westminster Abbey, met de gebruikelijke Engelse *pomp and circumstance*. Maria was diep onder de indruk, maar Willem vond het maar *sotte paepsche ceremoniën*.

Willem III heeft zich in Engeland overigens nooit thuis gevoeld. Het feit dat Kensington Palace en Hampton Court gedeeltelijk in Hollandse sfeer werden ingericht, is in dit verband veelzeggend. Ook Maria was Engeland ontgroeid en verlangde vaak terug naar Holland. Toen zij ter gelegenheid van haar kroning schriftelijke gelukwensen ontving uit Holland schreef ze terug: *Maar ik hen niet veranderd. Ik houd nog van Holland en ik zal dikwijls denken aan de rust die ik er gehad heb en die ik hier niet vinden zal.*

Tussen de koning en de lords groeide geen vertrouwen. De laatsten betoonden zich meer dan eens onbetrouwbaar. Herbert, die in 1688 de vloot waarmee de prins overstak commandeerde, heulde enkele jaren later weer met Jacobus.

Constantijn Huygens, de secretaris van de prins, schreef in zijn dagboek: *10 Mei Dynsd. Naermiddachs by de Coning wesende, die my werck gaff tegens de Post, seyde hy: 't Is warm weer; 't is nu Haegsche kermis. O, dat men nu soo, gelijk een vogel door de lucht, eens konde overvliegen! Ick gaff er wel honden duysent gulden om; en een weynich daerna: ick gaff er wel twee honden duysent gulden om.'*

5. Oorlog met Frankrijk

Het voornaamste doel van Willem III was het verkrijgen van Engelse steun in de strijd tegen Frankrijk. Spoedig na zijn kroning deelde het parlement mee akkoord te gaan met een oorlogsverklaring aan Frankrijk.

Laatstgenoemd land had al in 1688 de oorlog verklaard aan de Republiek en aan de Duitse keizer. In 1689 volgde de oorlogsverklaring aan Spanje. Tijdens de Negenjarige Oorlog (1688-1697) waren de vroegere coalitiegenoten weer verenigd in de strijd tegen Frankrijk. Bovendien vocht nu ook Engeland mee. Het gemeenschappelijke doel was Frankrijk het gebied te ontnemen dat het sinds 1659 veroverd had.

De beide zeemogendheden Engeland en de Republiek sloten in 1689 een vlootakkoord. Daarin werd bepaald dat de verhouding tussen de Engelse en Nederlandse vloot 5:3 zou zijn en dat het opperbevel bij gemeenschappelijk optreden bij Engeland zou berusten. De Republiek moest de Britse suprematie ter zee wel erkennen omdat zij, in tegenstelling tot Engeland, een leger in de Zuidelijke Nederlanden moest onderhouden en zodoende een zware financiële last moest dragen. Dit gebied werd namelijk het slagveld van Europa, waar Frankrijk tegenover de coalitie kwam te staan. Alhoewel het alleen stond, kon Frankrijk zich te land handhaven. Het bleek onmogelijk de Franse legers beslissend te verslaan.

10. Stadhouder-koning Willem III

6. De Slag aan de Boyne

Vanuit Frankrijk deed Jacobus II een poging zich in Ierland te vestigen, om van daaruit de sprong naar Engeland te wagen. Hij werd in zijn streven naar terugkeer gesteund door Frankrijk. Willem III besloot zelf naar Ierland te gaan om zijn schoonvader daar te verdrijven. Hij trok in snelle marsen naar Dublin en achterhaalde op 10 juni 1690 de Fransen en Ieren bij de rivier de Boyne. De volgende dag vond de slag plaats die heden ten dage nog Noord-Ierland verdeelt en jaarlijks door de protestantse Oranjemannen tijdens een optocht wordt herdacht, tot ergernis van de rooms-katholieken. De prins hield doorlopend het initiatief en viel de vijand van drie zijden tegelijk aan. Het lot van Jacobus' leger was spoedig bezegeld. Hijzelf vluchtte naar Dublin en scheepte zich opnieuw in naar Frankrijk.

7. Maria Stuart sterft

In het begin van 1695 stierf Maria. Zij had zich, in tegenstelling tot haar naamgenote, de moeder van Willem III, thuis gevoeld in de Republiek en was daar populair vanwege haar zachte, hartelijke karakter. De koning voelde zich na de dood van zijn vrouw niet meer in staat verder te regeren en schreef aan raadpensionaris Heinsius: *Ick moet Uedele in confidentie seggen, dat ick my nu niet meer bequaem en vind om den oorlogh te voeren; ick sal evenwel trachten sooveel als in my is om myn devoir [plicht] te doen, hoopende, dat den goeden Godt my daer sterckte toe sal geven.*

8. De Vrede van Rijswijk

De koning herstelde zich echter en hij begaf zich opnieuw naar het vasteland om leiding te geven aan de strijd tegen Frankrijk. Beide partijen raakten uitgeput en het verlangen naar vrede groeide.

In Rijswijk bij Den Haag begonnen de vredesonderhandelingen. Toch had Lodewijks streven naar vrede een bijbedoeling. De gezondheid van de Spaanse koning Karel II ging namelijk achteruit. Wanneer deze laatste Spaanse Habsburger overleed, zou Lodewijk voor zijn kleinzoon aanspraak maken op de Spaanse erfenis. Natuurlijk zou hij zijn argumenten meer kracht kunnen bijzetten als hij niet tegelijkertijd in een Europese oorlog verwickeld zou zijn. Daarom gaf Lodewijk tijdens de vredesonderhandelingen veel toe. Hij stond zelfs Luxemburg en verschillende Zuid-Nederlandse steden af. Verder erkende hij Willem III als koning van Engeland en maakte hij geen bezwaar tegen de bepaling dat de Republiek een aantal steden in de Zuidelijke Nederlanden zou blijven bezetten. Slechts Straatsburg stond hij niet af, waardoor de Duitse keizer enige tijd weigerde het vredesverdrag te ondertekenen. In 1697 kwam de vrede toch tot stand en Willem III werd in Londen stormachtig toegejuicht. Het was ondanks grote moeilijkheden gelukt de Franse macht in Europa terug te dringen en het evenwicht te bewaren.

9. De Spaanse erfeniskwestie

De Spaanse koning regeerde over Spanje, Zuid-Italië, Sicilië, Sardinië, Milaan, de Zuidelijke Nederlanden, Zuid-Amerika (met uitzondering van Brazilië en Guyana), Midden-Amerika, Mexico en de Filippijnen. De vraag wie dit uitgestrekte rijk na de dood van de ziekelijke, kinderloze Karel II zou erven, beheerste de Europese politiek. Door verwantschap met het uitstervende Spaans-Habsburgse geslacht maakten zowel de Franse koning als de Duitse keizer aanspraak op de Spaanse erfenis. Een nieuwe oorlog dreigde dus.

Willem III toebde na 1697 met zijn gezondheid en de nieuwe oorlogsdreiging vervulde hem met zorg. *Ik beken, dat ik een zó grote neiging heb geen oorlog meer te zien voor de korte tijd die ik nog heb te leven, dat ik niets zal nalaten wat ik in eer en geweten hiervoor zal kunnen doen*, schreef hij. Hij wilde dan ook de erfeniskwestie vóór de dood van Karel II door middel van een verdelingsverdrag regelen. Zijn pogingen hadden succes, want Lodewijk XIV stemde in met een regeling waarbij het Spaanse rijk zou worden verdeeld tussen de dauphin, de Franse kroonprins, en aartshertog Karel, de tweede zoon van keizer Leopold.

De Spaanse overheid was weinig ingenomen met het feit dat andere staten al regelingen troffen om het Spaanse rijk te verdelen. Karel II zag maar één middel om het uiteenvallen van zijn rijk te voorkomen en zocht aansluiting bij Frankrijk, de sterkste staat op het Europese continent. Kort voor zijn dood wees hij Filips van Anjou, de tweede zoon van de dauphin, aan als troonopvolger.

Toen Karel II in 1700 gestorven was, leek het eerst of Lodewijk XIV het eerdere verdelingsverdrag zou erkennen. Later echter gaf hij aan dat hij, in overeenstemming met de wil van het Spaanse volk, Filips van Anjou zou erkennen als koning van het gehele Spaanse rijk.

Tot zijn ergernis moest Willem III constateren dat opnieuw Engeland en de Republiek het Franse gevaar onderschatten. Engeland erkende onmiddellijk Filips van Anjou als Filips V van Spanje. Toen de Franse troepen ongehinderd de Zuidelijke Nederlanden binnentrokken om de erfenis in bezit te nemen en daarbij de Nederlandse vestingsteden omsingelden, moesten ook de Staten-Generaal tot erkenning overgaan. Pas daarna liet Lodewijk XIV de garnizoenen de vrije aftocht.

De Franse opmars in de Zuidelijke Nederlanden en de bevoorrechtiging van de Franse handel in de Middellandse Zee en in Amerika veranderde op den duur de stemming in Engeland en de Republiek. Beide landen zochten toenadering tot keizer Leopold, die als Oostenrijkse Habsburger aanspraak maakte op de erfenis van de laatste Spaanse Habsburger en zich deze door het optreden van Lodewijk XIV zag ontgaan. In 1701 werd in Den Haag een verbond gesloten tussen de keizer, Engeland en de Republiek. Nadat de keurvorst van Brandenburg door de keizer tot koning van Pruisen was gekroond, sloot ook hij zich aan.

In 1701 stierf Jacobus II en Lodewijk XIV erkende de zoon van de overledene als koning van Engeland. Dit was in strijd met de Vrede van Rijswijk. De stemming in Engeland werd als gevolg daarvan ronduit oorlogszuchtig.

10. Willem III sterft

Willem III zou de oorlog niet meer verklaren. Zijn gezondheid was al lange tijd slecht. In het voorjaar van 1702 werd zijn dood verhaast door een val van zijn paard, waarbij hij zijn sleutelbeen brak. Ruim twee weken na het ongeluk nam hij afscheid van zijn vrienden, *weinig minuten daarna voegde zich Zijne Majesteit gantsch achterover en daarop het hoofd op zijn linkerschouder, hebbende zijn verstand volkomen, sloot zijne oogen en ley aldus in twee of k zachte snikken den last zijnes levens af*.

De aanhangers van Jacobus II verwachtten een verandering van de politieke situatie. Zij gingen ervan uit dat de oorlogen tegen Frankrijk een gevolg waren van de oorlogszuchtige politiek van de stadhouder-koning. Koningin Anne, die koning Willem opvolgde in Engeland, en de Staten-Generaal zagen in dat het evenwicht in Europa verstoord dreigde te worden en besloten de buitenlandse politiek van de Beschermer van het Geloof voort te zetten.

10. Stadhouder-koning Willem III

De keizer was in 1701 de oorlog tegen Frankrijk begonnen. De koning van Pruisen steunde hem.

In het voorjaar van 1702 verklaarden de Republiek en Engeland de oorlog aan Frankrijk. De Spaanse Successieoorlog was begonnen.

Antwoorden Basis

Verwerking

1. a. Oranje-Nassau (Republiek) en Stuart (Engeland).
b. 10 jaar.
c. Amalia van Solms.
d. Koning Karel I van Engeland.
2. a. Prins Willem III.
b. Raadpensionaris Johan de Witt.
c. Als belangrijkste staatsman zorgt De Witt voor opvoeding en onderwijs van de prins, die 'Kind van Staat' wordt genoemd.
3. a. Kanon, geschut, bolwerk, wallen, gracht, borstweringen.
b. Een houten onderstel van een kanon.
4. a. Anders kon je er overheen varen.
b. Anders kon je er gemakkelijk doorheen lopen / waden.
c. Sloten en rivieren.
d. Vijanden die over land kwamen. In het Rampjaar waren dat Frankrijk, Münster en Keulen. (Münster en Keulen werden bij Groningen gehinderd door een waterlinie.)
e. Eigen antwoord.
f. Eigen antwoord. In ieder geval moet er in staan dat de boeren boos zijn, omdat hun vruchtbare grond door het zoute water onvruchtbaar wordt.
5. a. De Oude Hollandse Waterlinie.
b. Uit de Zuiderzee – zout water dus!
c. Ergens tussen Utrecht en Amersfoort ligt Zeist.
d. Op die manier kon men een groter stuk grond beschermen.
e. De Grebbelinie.
f. Tussen Gouda en Woerden, waar de Waterlinie heel smal is.
g. Daar was de Waterlinie op z'n smalst.
h. Forten hebben uitstekende punten: een bastion. Daarmee was een fort uitstekend te verdedigen.
6. a. Den Haag.
b. Als (Staats-)gevangenis.
c. Het Groene Zoodje (van graszode – er groeide gras op). Daar werden misdadigers terechtgesteld.
d. Johan en Cornelis de Witt werden daar omgekeerd opgehangen, nadat ze bij de Gevangenpoort vermoord waren.
e. Een blok aan het been hebben.
7. a. De gebroeders De Witt zijn in Dordrecht geboren.
b. De moord op de gebroeders De Witt.
c. Op zaterdag 20 augustus 1672.
d. Hij was de belangrijkste bestuurder van de Republiek.
e. Omdat hij door marteling om het leven is gekomen.
f. Want na dat zij zijn overleefd, zo blinkt hun deugd voor iedereen.
8. a. Een gijzelaar is iemand die gevangen wordt gehouden met het doel iets van de persoon zelf of van iemand anders gedaan te krijgen, waarop de gevangene vrijgelaten wordt.

- b. Joas, de koning van Israël, neemt gijzelaars gevangen in het twee-stammenrijk. (2 Kon. 14 : 14 en 2 Kron. 25 : 24). Daniël en zijn vrienden zijn eigenlijk ook gijzelaar, maar worden niet zo genoemd in de Bijbel.
 - c. Tijdens zijn gevangenschap schreef ds. Van Lodenstein dit gedicht. U kunt het ook zingen. (Uit Sions Zalen, lied 75).
 - d. Aan 'het zoet gezelschap': vrienden van ds. Van Lodenstein te Utrecht.
 - e. Gevangen (vers 1), treurig duister (vers 2).
 - f. Couplet 4.
 - g. Ongeveer 4 maanden.
 - h. Uitspanningen.
 - i. In 1676 te Utrecht (een jaar voor zijn overlijden).
9. a. De bevrijding van de 26 Hongaarse predikanten door Michiel de Ruyter.
b. Om hun standvastig geloof; ze waren protestants.
c. Een gevangene die op een galeischip moet roeien.
d. In Nederland en Hongarije.
10. Hugenoten Frankrijk.
Oude schrijvers Republiek.
Anglicaanse Staatskerk Engeland.
Puriteinen Engeland.
Oudvaders Republiek.
Presbyterianen Schotland.
Nadere Reformatie Republiek.
- 11.1 Soldaten worden in sloepen naar het strand geroeid.
4 De sloep waarin prins Willem III aan wal wordt gebracht.
2 Witte vlag met de wapenschilden van Engeland en Oranje-Nassau 'Pro religione et libertate' (Latijn: voor godsdienst en vrijheid) en 'Je maintiendrai' (Frans: Ik zal handhaven.).
3 De stuurman van de sloep doet zijn werk staande.
5 Een heraut blaast op zijn trompet om de komst van de prins aan te kondigen.
6 Dicht bij de wal liggen kleinere schepen.
8 Mensen uit Brixham begroeten de prins.
7 Sommigen waden door het water de sloep van de prins tegemoet.
9 Een man en een vrouw dragen manden met zeewier op hun rug.
- 12.a. John Bunyan.
b. De Christenreis.
c. Hij schrijft in het boek alsof het een droom is.
d. Christen; het pak van de zonde.
e. In de gevangenis.
f. Koning Karel II.
g. Omdat hij preekte zonder daarvoor toestemming te hebben van de koning.
h. De Christinnereis – De Heilige Oorlog.
i. Eigen antwoord.

Extra

- 1. a. Karel II en Jacobus II.
b. Jacobus II.
c. Karel I en Frederik-Hendrik.
- 2. a. Of de Heere wil geven dat hij goed mag zorgen voor Gods kinderen.
b. Ja, Willem III is het middel in Gods hand geweest om Europa te bewaren voor een Franse (roomse) overheersing.
c. Op die dag werden de gebroeders De Witt vermoord.

10. Stadhouder-koning Willem III

3. a. Engelsen en Fransen.
b. Door den dichte mist en de eb duurde 2 uur langer dan normaal.
c. '...soo Godt sulcks niet wonderlijck belet hadde...'
d. Eigen antwoord.
4. a. Een stad die omgeven is door een gracht en waarin soldaten gelegerd zijn.
b. 16^e eeuw.
c. 1. Er was oorlog met Spanje.
2. Met een vestingstad kon het omliggend gebied beheerst worden.
d. Noord Brabant.
e. 1. Gracht.
2. Stervormig.
3. Ommuurd.
f. Een fort, met schietgaten en een loopbrug over de gracht.
g. Eigen antwoord.
5. a. Stadhouder Willem III.
b. Het Rampjaar werd na vijftig jaar herdacht.
c. Lodewijk XIV.
6. a. Koning Karel I.
c. De plaats van mijn gevangenschap.
d. Hij vindt het niet erg, want het is om / voor Christus.
e. Hij vindt Hem zoet, genadig, beminnelijk en vriendelijk.
7. a. Pelgrim, reiziger/bedevaartganger.
b. 1620 - Oude of Pelgrimvaderskerk.
c. Amerika.
d. Eigen antwoord.
e. Dankdag voor gewas en arbeid.
8. a. Hugenoten.
b. De Heere Jezus leed aan het kruis; zij lijdten ook.
c. Enkele namen: Terblanche, Pienaar, Trichardt, Viljoen, De Klerk, Marais, Cilliers, Du Plessis, Du Preez, De Villiers, Du Toit, Boshoff, Jacobs, Malherbe, Labuschagne, Du Pisanie, Retief, Malan, Cronjé, Naudé, Fouché, de la Rey of iets anders met een Franse oorsprong. NB: een Franse achternaam betekent niet automatisch een afkomst van de Hugenoten.
d. Frans. Waalse kerken bestaan nog steeds.
e. Eigen antwoord.
9. a. Engeland, per schip.
b. 1988. In dat jaar werd deze gebeurtenis van 300 jaar geleden herdacht.
c. Eigen antwoord. In ieder geval moeten de kinderen ervaren dat er niet teveel op een postzegel kan. Een selectie van het belangrijkste dus.
d. Eigen antwoord.
e. Eigen antwoord.